

ZDENKO VINSKI

GLOSE UZ DVIJE NOVIJE KNJIGE O PROŠLOSTI SLAVENA

UDK 930.8(=8)(048)
Izvorni znanstveni članak
Original Scientific Paper

Dr Zdenko Vinski
YU-41000 Zagreb
Gundulićeva 34

Autor razmatra dvije posljednjih godina objavljene knjige o prošlosti Slavena: »Welt der Slawen« (1986) i »Die Welt der alten Slawen« (1983). Raspravljajući autora nema obilježje recenzije tih knjiga, ono predstavlja kritički osvrt u vidu opširnijih glosa, popraćenih znanstvenom dokumentacijom, na određenu tematiku, iznesenu u tim knjigama. Ta se tematika odnosi, uz nekoliko općih opservacija glede namjene i vrednovanja tih knjiških ostvarenja, posebice na Slavene u Panoniji i poglavito na Hrvatsku, kojoj je autor posvetio osobitu pažnju.

A) Knjiga »Welt der Slawen«*

Tijekom 1986. g. objavljena je u Njemačkoj Demokratskoj Republici opsežna knjiga pod naslovom »Welt der Slawen« (»Svijet Slavena«), rasčno opremljena, kvalitetno tiskana, velikog formata (30 x 22 cm, platneni uvez, str. 5—332, uključivši kazala imena i autora); ilustrirana je mnogobrojnim slikama (često u bojama). Kao izdavač te knjige (s podnaslovom: Povijest, društvo, kultura) slovi Joachim Herrmann (dalje skraćeno J. H.), inače ravnatelj Centralnog instituta za staru povijest i arheologiju u Istočnom Berlinu.

Nije nam namjera recenzirati tu knjigu u cijelosti, već želimo upozoriti na njezino opstojanje i osvrnuti se, osim na nekoliko doista bitnih i kritičkih opservacija manje-više općeg značaja, na dva poglavlja, i to na ono (VIII) o Slavenima u Panoniji, te na potpoglavlje o Hrvatima u sklopu poglavlja (V) o južnim Slavenima Jugoslavije. Ovi reci nemaju namjenu prikazivanja sveukupnog sadržaja navedene knjige, tj. zasebna recenzija načelno je, dakako, naknadno moguća.

Ad opservacije o knjizi. J. H., u svojstvu izdavača knjige, izabrao je, po svoj prilici, njezin naslov, sam po sebi donekle funkcionalan s obzirom na činjenicu da knjiga nema neposredno znanstvenoistraživačko obilježje, već može služiti za kakvu-takvu informaciju čitalaca bez specijalnog predznanja [Nakladna kuća Urania-Verlag (Leipzig, Jena,

* Zbog tehničkih razloga bilješke se nalaze na kraju rada.

Berlin) izdaje uglavnom popularno-znanstvene publikacije, što doslovce piše naprijed u knjizi (str. 4)]. Sâm naslov zvuči poprilično pohabano jer je zapravo posuđen od zapadnonjemačkog časopisa, posvećenog slavistici¹, odavno poznatog i uglednog. Knjiga »Welt der Slawen«, naoko opsežna, doduše s izrazito specificiranim pregledom sadržaja (str. 6—8), prilično je pretenciozna (sudeći po uvodu J. H.), međutim, ona *de facto* ipak nije sinteza o slavenskoj tematici — iako J. H. iskazuje upravo tu namjeru — i pogotovo nije znanstveni priručnik *proprie dictu*, jer su približno svi prilozi dvadesetorice autora (inače dijelom poznatih stručnjaka) apsolutno prekratki u smislu dužine njihovih tekstova (vjerojatno limitiranih po direktivi izdavača J. H.). Netom imenovanom izdavaču skrećemo pozornost na vrlo opsežno djelo, tj. na 5 velikih svezaka edicije ANUBiH (Sarajevo) »Praistorija jugoslavenskih zemalja« (1979—1987). Usprkos glomaznosti tih svezaka, to je djelo svrsi shodan znanstveni priručnik za stručnjake i za studente prethistorijske arheologije. Valja spomenuti da to djelo, zbog svojeg opsega, nije neposredna paradigma, no »Welt der Slawen« trebala je tekstovno obuhvatiti barem količinu prosječno jednog od svezaka navedene »Praistorije...«, ako bi knjiga »Welt der Slawen« doista namjeravala biti po opsegu valjana sinteza, odnosno priručnik o prošlosti Slavena. Tako u tu svrhu preostaje stručnjacima čuveno (ponešto zastarjelo) djelo »Život starých Slovanů« iz pera L. Niederlea (poznata kratica ŽS), tj. njegov sažetak »Manuel de l'antiquité slave« tome II: la civilisation (1926); također »katekizam« istoga znamenitoga češkog autora »Rukovět slovanské archeologie« (1931); nadalje kasnija odgovarajuća literatura.² Knjiga »Welt der Slawen« sadržava, doduše, niz korisnih podataka s obzirom na primjenu posljedaka i novijih arheoloških istraživanja, popraćena je tehnički vrlo dotjeranom brojnom slikovnom građom izabranih spomenika i arheološkog fundusa, no s nedovoljnim brojem ondje vrlo potrebnih karata rasprostiranja nalazišta u pojedinim regijama. Iznimno postoji takva karta rasprostiranja npr. u potpoglavlju o Makedoniji (str. 83, autor B. Babić) i o Sloveniji (str. 106, autor P. Korošec), ali nedostaje (u poglavlju V) u potpoglavlju o Hrvatima i Srbima; autori tih potpoglavlja orijentacijski su važne karte rasprostiranja nalazišta izostavili, iako one gdjekad postoje u jugoslavenskoj arheološkoj literaturi.³ Čudimo se izdavaču J. H. da je te propuste dopustio. Uzorna karta rasprostiranja specificiranih nalazišta predočena je, naprotiv, u poglavlju (VI) o alpskim Slavenima i Bavarcima (str. 111, autor H. Friesinger); ono je lijepo ilustrirano, ali suviše sažeto (str. 110—112), tj. ono slijedi doslovce direktivu izdavača J. H. Isto vrijedi, uostalom, za korektno pisano potpoglavlje o Srbima (str. 100—103, autori: S. Ercegović-Pavlović i D. Minić). Nešto su opširnija potpoglavlja o alpskim Slavenima i Slovencima (str. 103—108, autor P. Korošec, s dokumentirano-stvarnim tekstom), te o Hrvatima (str. 88, 97, 99, 100, autor J. Belošević, sa subjektivno, dijelom proizvoljnim postupcima uz njegov tekst i slikovnu dokumentaciju; o postupcima tog autora raspravljat ćemo u daljem kontekstu, vidi također bilj. 3).

Razmatramo li potanko raščlanjen pregled sadržaja knjige »Welt der Slawen«, vidno se može zapaziti da u njemu postoji veće poglavlje (IX)

»Das grossmährische Reich« (velikomoravska država, str. 162—182, slikovna građa str. 169—176, autor B. Chropovský; u čehoslovačkoj literaturi naziv: Velká Morava⁴). Vremensko je težište Velike Moravske raspon 9. stoljeća, ujedno tad najveće slavenske državne tvorbe, *nota bene* najstarije u zapadnih Slavena. Ne ulazimo ovdje u interpretaciju teksta tog poglavlja; o velikomoravskom cvatu svjedoči poglavito znatan arheološki fundus, dakako, popraćen mnogobrojnom literaturom.⁵ U osvit 10. stoljeća Velika Moravska gubi samostalnost, no ondje, u središnjem prostoru Evrope, nastavlja od prve polovice 10. stoljeća tradiciju tad nastala češka država s kontinuitetom trajanja; nju se u »Welt der Slawen« spominje usput (str.: 177 s popratnom bilješkom 10, te str. 182 s popratnom bilješkom 18 gdje je zabilježen pregršt češke literature). Posve je neshvatljivo da »Welt der Slawen« ne sadržava zasebno poglavlje, kao npr. »Böhmen und der Staat der Přemysliden« (Češka i država Přemislovića), *per analogiam* postojećem poglavlju (XII) »Polen und der Staat der Piasten« (Poljska i država Piastovića). I češka i poljska država bile su dugotrajne tijekom srednjega vijeka; zapadnoslavenski Přemislovići [ime Přemysl navodi se tek jednom, i to uz sliku crkvene freske u Znojmu, sl. str. 31; no glavni grad Prag (Praha) spominje se (vidi kazalo) češće u različitoj funkciji] bili su ne manje moćni od zapadnoslavenskih Piastovića. Prag je dandanas čuveno arheološko središte znanstvenog istraživanja, u Češkoj postoje brojna vrlo značajna nalazišta, npr.: Praha-Hrad (ondje, uz ostalo, grob češkog ratnika *in situ* itd.), Levý Hradec, Vyšehrad, Budeč, Stará Kouřim, Libice i druga (navodi ih najsumarnije i mimogred B. Chropovský, str. 177, bez spomenutog jedinačnog groba češkog ratnika, s mačem tipa X, 10. stoljeća, na praškim Hradčanima). Osim Praga čuvaju muzeji diljem Češke izvanredno bogat arheološki fundus. U Pragu djeluju brojni arheološki stručnjaci, s međunarodnim ugledom, npr. (da navedemo samo neke specijaliste za slavensku arheologiju) R. Turek, M. Šolle, Z. Váňa i niz drugih. Tako je npr. R. Turek objavio izvrsnu povijesno-arheološku sintezu »Čechy na úsvite dějin« (1963), odnosno (prošireno) »Böhmen in Morgengrauen der Geschichte« (1974); potonja se knjiga, doduše, citira u »Welt der Slawen«. Ne bi bilo teško jednom od spomenutih ili nespomenutih čeških stručnjaka napisati s popratnom dokumentacijom adekvatno poglavlje onom od B. Chropovskog. Zašto to nije učinjeno, znade u prvom redu sâm izdavač J. H. Na žalost štiti o tom u svojem uvodu (str. 9—10). Taj je (možda namjeran) lapsus J. H. neoprostiv, jer je time »Welt der Slawen« *de facto* nepotpuna, tj. krnja knjiga, objavljena s ne malom pretenzijom.

Ad Slaveni u Panoniji. Poglavlje VIII. u knjizi »Welt der Slawen« glasi: »Slawen, Awaren, Ungarn« (Slaveni, Avari, Mađari). Taj raspored nije slučajna, tj. panonskim je Slavenima dana prednost, već zbog naslova knjige. Raspored redosljeda unutar poglavlja VIII. ipak je drugačiji, tj. proveden je (logično) po kronološkom principu. Autor je I. Erdélyi (Budapest), a poglavlje VIII. obuhvata ukupno (sa slikovnom građom) str. 144—160, i to o Avarima 3 i pol str. (str. 144, 153—155) teksta. Zatim slijedi o panonskim Slavenima kratko potpoglavlje, zvano »Das

Fürstentum des Pribina« (Kneževina Pribine«), i to samo 1 str. teksta. Nadalje je ostatak poglavlja VIII. posvećen Mađarima, i to približno 4 str. teksta. To navođenje nije cjepidlačarenje, ono je zapravo realan pokazatelj odnosa autora (I. Erdélyi) prema panonskim Slavenima, doista formalno stavljenim u naslovu poglavlja na prvo mjesto. O panonskim je Slavenima riječi *de facto* ispod minimuma; navode se knezovi Pribina [sjedište Blatnograd, *Mosapurc* u franačkim izvorima, tj. danas Zalavár na Blatnom jezeru (mađarska pozajmica Balaton)] i sin nasljednik Kocelj bez kneza Braslava. O knezovima Pribini i Kocelju govore jasnije od I. Erdélyia, na drugom mjestu, H. Friesinger (str. 112), a detaljnije B. Chropovský (str. 162, 163, 165, 166, 180) i usput o knezu Braslavu (str. 168). U škrto-sumarnom tekstu I. Erdélyia (vidi gore) nedostaje specifikacija o panonskim Slavenima, suprotno od raščlanjenog prikazivanja o Avarima i pogotovo o Mađarima, što se odražuje vidno i u slikovnoj građi. Panonski su Slaveni ilustrirani s nekoliko primjeraka reproducirane keramike 9. stoljeća (str. 150 sl. 12—15) i crtežom rekonstrukcije 1 crkve do Zalavára (str. 156 sl.), te kolor-reprodukcijom prikaza sv. Ćirila i Metoda na minijaturi tzv. kronike kneza Radziwilla (15. stoljeće, str. 149, sl. 8); sva ostala brojna slikovna građa odnosi se uglavnom na Avare i posebice na Mađare. Prema količini teksta i slikovne građe poglavlje VIII. bi moralo glasiti (*de facto* deplasirano u »Welt der Slawen«): »Avari, usput Slaveni (u Panoniji) i poglavito Mađari! O panonskim Slavenima poznata je inače ne mala literatura, uz ostalo, značajna monografija: A. Cs. Sós, Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert itd. (1973) [VII—VII (predgovor J. Werner) 1—210, tab. 1—32], tj. s opsežnim tekstem i brojnom slikovnom građom (ta je knjiga citirana u popisu literature str. 318 »Welt der Slawen«, čini se, tek formalno).

Panonsko-slavenskom horizontu 9. stoljeća u Transdanubiji pripoznali smo, nedavno, 3 tipična ranokarolinška (dvosjekla) mača; oni su franački import, no u slavenskoj upotrebi u prvoj polovici 9. stoljeća, s nalazišta: Csánig, Pécs-Magyarürög, Szigetvár-környeke. Njih se u mađarskoj arheološkoj literaturi samovoljno i kronološki posve pogrešno atribuiralo staromađarskom etnosu. Autori su prilikom objave tog oružja bili inspirirani »mađarskom fascinacijom«, tj. apriorističkim, arheopolitički obojenim stavom, prema kojem svaki mač u Mađarskoj mora i smije biti isključivo samo u mađarskoj upotrebi, prešućujući namjerno pojavu Slavena u Transdanubiji u 9. stoljeću. Odgovarajući su franački mačevi brojno zastupani na području Velike Moravske, dakako, u slavenskim grobovima, te u dalmatinskohrvatskim grobovima hrvatske kneževine 9. stoljeća. Posebice su, pak, signifikantne paralele transdanubijskim (navedenim) mačevima 2 primjerka ranokarolinških mačeva (franački import oko 800. g.), opet na panonskom tlu, s podravskih nalazišta Prelog-okolica (na lijevoj obali Drave u Međimurju) i Medvedička (na desnoj obali Drave kod Đurđevca); to je potonje nalazište osobito važno, jer je grob u Medvedički zapravo najstariji do sada otkriven slavenski grob ratnika s mačem u Panonskoj nizini, ušćuvan kao grobna cjelina, datirana oko 800. g.⁶ Sva je prilika da je grob tog slavenskog ratnika povijesno povezan sa zbivanjima ratovanja Franaka Karla Velikog

protiv Avara u Panoniji, tijekom posljednjeg desetljeća 8. stoljeća. Tada su, naime, s franačkom vojskom sudjelovale i slavenske čete, predvođene npr. 795/6. g. vojskovođom, čini se, posavskih Slavena, imenom Vojnomir (*Vonomyr-Sclavus* u *Annales regni Francorum* za g. 795); vojska je pošla iz ranokarolinške sjeverne Italije, odnosno iz furlanske markgrofovije (tad franački markgrof Erih) protiv avarskog kagana (na srednjem toku Dunava), svakako kroz Podravinu i Transdanubiju.⁷ U »Welt der Slawen« registriran je jednom »*Wonomyr-Sclavus*« (tekst P. Korošec, str. 105, bilj. 38; u popisu izvora i literature, str. 317, navodi se *in extenso* karolinški izvor *Annales regni Francorum*).

Autor poglavlja VIII. (I. Erdélyi) inače je poznat po svojoj djelatnosti kao vehementan pobornik »mađarske fascinacije«, što se zrcali, ponovo, u tom poglavlju (podsjetimo se prije predočenog pokazatelja). Znatno stručnija je poznavateljica Slavena u Panoniji A. Cs. Sós (Budapest) — sravnji npr. već citiranu izvrsnu monografiju (1973);^{7a} nesumnjivo bi ona bila u znanstvenom smislu pozvanija za autora poglavlja VIII., a ne I. Erdélyi. Odgovor na tu enigmu mogao bi dati izdavač »Welt der Slawen« J. H., u svojstvu glavnog i odgovornog urednika te knjige.

Ad Hrvati («Kroaten und Kroatien»). Već smo prije upozorili na to da su Hrvati prikazani, u »Welt der Slawen«, jednim od potpoglavlja u poglavlju V. («Die Südslawen in Jugoslawien» = Južni Slaveni u Jugoslaviji, str. 82—108⁸), i to s podnaslovom »Kroaten und Kroatien« (Hrvati i Hrvatska, tekst str. 88, 97, 99, 100). Autor je toga potpoglavlja (kako je već rečeno) J. Belošević⁹ (dalje skraćeno J. B.). Valja napomenuti da je J. B. nastojao smišljeno odabrati izbor slikovne građe i predočiti je kvalitetnim reprodukcijama. Postoji ipak krupan nedostatak: J. B. nije prezentirao, pogotovo za inozemnu javnost neizostavnu kartu rasprostiranja arheoloških nalazišta širom Hrvatske; tada bi taj zemljopisno opsežan arheološki fundus bio zorno naznačen s koncentracijom nalazišta, kako dalmatinskohrvatske kulture, tako i bjelobrdske kulture.¹⁰ Ovom prilikom napominjemo da je J. B. u svojem tekstu reducirao pojavu bjelobrdske kulture na samo 5 kratkih redaka (str. 100), usprkos kartiranim većim grobljima i manjim nalazištima širom međuriječja (interamnija) Save i Drave-Dunava. J. B. ne spominje ni arheološki dokazano opstojanje domaćih radionica slavenskih lijevanih grozdolikih naušnica bjelobrdske pripadnosti u navedenom interamniju, dokazano nizom pogrešno lijevanih, tj. odbačenih primjeraka tog panonsko-slavenskog ženskog nakita i posebice kamenog kalupa, tj. negativa za lijevanje spomenutih naušnica (na poleđini je kalupa negativ za lijevanje krstolika privjeska, poput onog iz groblja 10. i ranog 11. stoljeća u Kloštru Podravskom) s važnog nalazišta Sisak (kalup datiran oko g. 1000).¹¹ Kao ilustraciju svojih 5 redaka (str. 100) J. B. reproducira fotosnimak omanjeg dijela velikog groblja s nalazišta Vukovar-Lijeva bara (vidi str. 95, sl. 20); u popisu slika («Bildernachweis») str. 320, naveden je on kao autor iako je taj fotosnimak dobio u Arheološkom muzeju u Zagrebu (kustos K. Simoni, ondje se čuva sav fundus toga groblja); groblje Vukovar-Lijeva bara, *nota bene* najveće groblje bjelobrdske kulture u in-

teramniju, objavljeno sumarno u 2 navrata (autor Z. Vinski).¹² Pred neobaviještenim čitateljima knjige »Welt der Slawen« izgleda da je J. B. istraživao, iako je dobro poznato tko je vodio trogodišnje iskopavanje tog velikog groblja i tko je autor 2 predobjava; ondje su objavljeni fotosnimci¹³ identični s onim u »Welt der Slawen« str. 95, sl. 20.

Slučaj predočen u prethodnom pasusu nije osamljen. Naišli smo i na druge adekvatne slučajeve, no prethodno valja upozoriti na činjenicu da je J. B. u svojoj slikovnoj građi reproducirao, posve opravdano, niz nalaza svojih istraživanja, od kojih navodimo ovdje samo 3 primjera kako slijede.

Primjer a) U okolici sjevernodalmatinskog nalazišta Kašić (blizu Zadra) evidentirano je iskopavanjima nekoliko dalmatinskohrvatskih groblja, među njima je vrlo zanimljivo groblje (s inhumacijom) ono na Maklinovu brdu (55 grobova datiranih, po J. B., u 8. i u prvu polovicu 9. stoljeća); u neposrednoj blizini toga groblja (udaljenost oko 50 m) naišao je J. B. na tragove vjerojatno uništenih grobova, tj. na: ulomke slavenske keramike, sitne ostatke navodno spaljenih ljudskih (?) kostiju, garež i slično. Od keramičkih ulomaka uspjelo je rekonstruirati 2 posude, a njih je J. B. proglasio slavenskim, odnosno starohrvatskim žarama, datirajući ih smiono u 7. stoljeće.¹⁴ J. B. nije nas posve uvjerio da se tu radi doista o žarama (što je moguće), a pogotovo smo izrazili našu skepsu s obzirom na arheološki nedokazano, rano datiranje čak u 7. stoljeće — jer smatramo (ako se dokaže da su te dvije posude imale funkciju slavenskih žara, inače bez presedana u Jugoslaviji) najvjerojatnijim njihovu pripadnost groblju (s inhumacijom) 8. i prve polovice 9. stoljeća na Maklinovu brdu, tad možda biritualnog obilježja. Vremenski srodna slavenska biritualna groblja 8. i početka 9. stoljeća evidentirana su npr. u alpskih Slavena na tlu Austrije¹⁵. — U knjizi »Welt der Slawen« piše J. B. kratko (str. 97) o groblju s incineracijom iz (okolice) Kašića i datira isto u 7. stoljeće, pozivajući se na fotosnimak 1 žare (str. 90, sl. 5). Imamo li na umu ono što je maločas navedeno, formulacija J. B. nije točna. Nalazište na Maklinovu brdu kod Kašića (položaj vinograd S. Drče, vidi ovdje bilj. 14) većinom je uništeno, a rekonstruirane 2 posude (možda žare?) nisu dovoljne za tvrdnju J. B.: »Gräberfeld mit Brandbestattung ... aus dem 7. Jh.« (str. 97); pogotovo je proizvoljan J. B. glede fotosnimka žare (po J. B.): »Graburne ... Nachweis der Brandbestattung bei den Kroaten ... im 7. Jh.« (str. 90, sl. 5). Tvrdimo da je »dokaz« posebice za 7. stoljeće neodrživ (J. B. se inače razumije u tipologiju slavenske keramike). Reproduciranu posudu (tobožnju starohrvatsku žaru) — razmotrimo li kvalitetan fotosnimak str. 90, sl. 5 — ipak je nemoguće datirati u 7. stoljeće, već zbog naglašene profilacije oboda na toj posudi. Taj signifikantan tipološki pokazatelj upućuje na 8. stoljeće, odnosno na kasnije 8. i na prijelaz u 9. stoljeće — po tzv. srednjoevropskoj keramičkoj kronologiji (J. Eisner, J. Poulík). Smatramo, dakako, da te žare pripadaju uz (možda biritualno) groblje na Maklinovu brdu. Čitalac »Welt der Slawen« može usporediti obod tobožnje

žare 7. stoljeća (netom citirane) sa srodnim profilacijama keramičkih posuda iz vremena Velikomoravske države (poglavlje IX., autor B. Chropevský, str. 178, 171, sl. 6).

Primjer b) Taj primjer valja nešto opširnije komentirati od prethodnog. Odnosi se na malen, zanimljiv križić-apliku (bronca, pozlata, ukras više istovjetnih ljudskih obrazina), potječe iz dječjeg groba 324 velikog dalmatinskohrvatskog groblja, nalazište je Nin-Ždrijac (iskopavanja i objava J. B.);¹⁶ kronološki se to groblje podudara s onim Kašić-Maklinovo brdo. Taj je rijedak nalaz sakralnog značaja J. B. uvrstio u »Welt der Slawen« (str. 97 i 91, sl. 7), i to kao dokaz mogućeg franačkog importa, tj. franačkog misionarstva dalmatinskim Hrvatima, početkom 9. stoljeća. Valja spomenuti da naveden križić indicira utjecaj kršćanstva u simboličkom smislu i da taj nalaz, doduše unikat u Jugoslaviji, nije evropski unikat, a po našem mišljenju ne predstavlja nužno neposredan franački import, odnosno dokaz za franačko misionarstvo, tj. franačkih misija dalmatinskim Hrvatima. Za razliku od starijeg kršćanstva u istočnojadranskim, tada bizantskim gradovima, započela je kristijanizacija u zaleđu tih gradova nakon 800. g. — kad je u Rimu krunjen Karlo Veliki za cara, odlučivši se za pokršćavanje u novoj interesnoj sferi zaleđa istočnojadranske obale, i to franačkim misijama s ishodištem u furlanskoj markgrofoviji, tj. u Akvileji i u Čedadu (Cividale del Friuli, tad karolinški toponim *Civitas Austriae*). Proces kristijanizacije provodio se, po svoj prilici, postepeno tijekom prve polovice 9. stoljeća, a povijesno je donekle odrediv.¹⁷ Za arheološki dokaz franačke misije postoje drugi neposredniji i poznati primjeri, i to 2 sakralna spomenika: ranokarolinška kadionica [nalazište (selo) Cetina (Stara Vrlika)] i barem 1 ranokarolinški relikvijar-bursa (nalazište Nin, vidi ovdje bilj. 51); nadalje, kao retroaktivan franački kulturni utjecaj profanog obilježja, importirano franačko oružje (osobito ranokarolinški i karolinški veći broj mačeva) i niz ostruga (evidentiranih uglavnom u dalmatinskohrvatskim grobovima, od početka do oko sredine 9. stoljeća), dospjeli su Hrvatima ili kao darovi vladajućem sloju ili trgovinom (putujući trgovci slijedili su u stopu misionare).¹⁸ O tom jedva ima riječi u tekstu J. B.

Sâm spomenut križić-apliku obradio je J. B. (vidi ovdje bilj. 16), ukazujući na blisku tipološku paralelu, tj. na brončani križić-apliku, također ukrašen istovjetnim ljudskim obrazinama, s poznatog velikog nalazišta Mikulčice u Moravskoj (pretežno 9. stoljeće), i to u kulturnom sloju uz tzv. petu crkvu, predvelikomoravskog biljega, odnosno kasnog 8. stoljeća.¹⁹ Taj je nalaz Poulík (vidi ovdje bilj. 19) determinirao pouzdano kao lokalni proizvod zbog prikaza ljudskih obrazina, tj. jedne od ukrasnih značajki stilskog kruga Blatnica (prijelaz od kasnog 8. u 9. stoljeće), udomaćenog u Moravskoj i Slovačkoj.²⁰ Kovinske izrađevine stilskog kruga Blatnica — pretežno s osebnim vegetabilnim ukrasima — širile su se (nakon sloma avarske prevlasti u srednjem Podunavlju) Karpatskom kotlinom. Zapazili smo pretežno brončane okove, ponekad s tragovima pozlate (tj. dijelove garnitura s manje-više specifičnim ukrasima stila Blatnica) razasute ponajviše pojedinačno s niza nalazišta od Bačke i Sri-

jema, u Hrvatskoj barem do u Liku.²¹ Većinu tih kovaka i pojedinih jezičaca, obilježenih manje-više stilom Blatnica (ponajviše iz srednjovjekovne zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu), nedavno se znanstveno obradilo i objavilo [rasprostranjenost od Surduka na Dunavu (Srijem) čak do Stinice (kod Jablanca, Hrv. primorje)].²² Na području dalmatinske Hrvatske takvi su nalazi izuzetno rijetki; najpoznatija je među njima brončana, nekad pozlaćena garnitura pojasa s nalazišta Smrdelji (kod Skradina), a na nju je prvi upozorio Karaman, s datiranjem u kasno 8. stoljeće.²³ J. B. u svojoj se knjizi također bavio grobnim nalazom iz Smrdelja i zorno ga je reproducirao; on je kritizirao Karamana, jer se ondje ne radi o grobu s paljevinom, već o garnituri kasnoavarskog radioničkog podrijetla u grobu nad kojim je paljena kulturna vatra.²⁴ Pripominjemo da J. B. [usprkos izvrsnom reproduciranom fotosnimku (mj. 1:1) smrdeljske garniture] nije uočio da se na poleđini velikog jezičca jasno zapaža ukras vrlo srodan stilu Blatnica; garnitura iz Smrdelja sastoji se od 10 malih artefakata i samo 1 većeg jezičca, ukrašenog s lica i s naličja drugačijom osebujnom ornamentikom (na naličju vidljiva ona poput stila Blatnica), J. B. pogrešno je označio (tobože) 2 veća jezičca iz Smrdelja, što ne odgovara istini (vidi njegovu netočnu numeraciju br. 1 i 2. na tabli citiranoj ovdje u bilj. 24; na toj tabli, br. 1—15, izostavio je J. B. br. 13). J. B. nije poznato da se na brončanoj garnituri iz Smrdelja zapažaju tragovi pozlate [nju čuva Muzej hrvatskih arheoloških spomenika (dalje skraćeno MHAS) u Splitu]. Suprotno J. B. reproducirao je D. Jelovina, već prije, veći jezičac iz Smrdelja, i to obostrano, precizno kao 1 primjerk, vidi D. Jelovina n. dj. (bilj. 3, 1976) 56, tab. LXXX, 1, no bez komentara. Nadalje J. B. navodi i pojedine nalaze dijelova garnitura kasnoavarskog podrijetla s drugih dalmatinskih nalazišta, objavivši i 2 nepoznata nalaza malenih brončanih jezičaca (Maklinovo brdo grob 55 i Nin, naseobinski sloj)²⁵, no nije reproducirao slučajne takve nalaze iz Podgrađa (kod Benkovca) i Biskupije-Crkvena (kod Knina).²⁶ Prema svemu došli smo do spoznaje da su artefakti obilježeni stilom Blatnica dosegli jadransku zonu oko i nakon 800. g., tj. i u ranom 9. stoljeću.

Vratimo se polazištu našeg razmatranja u prethodnom kontekstu, tj. malom križiću-apliki s nalazišta Nin-Ždrijac. Već smo spomenuli da taj sâm po sebi jedinačan nalaz nije dokaz odraza neposrednog franačkog importa, tj. djelovanja franačkog misionarstva u ranom 9. stoljeću; taj je nalaz, kako tvrdimo, *de facto* velikomoravski import (povezan sa stilom Blatnica), početkom ili tijekom 9. stoljeća, u dalmatinsku Hrvatsku. Nije to jedini slučaj, sjetimo li se našeg razmatranja o artefaktima stila Blatnica, ne samo na panonskom tlu nego u 2 izrazita slučaja, 1 na istočnojadranskom priobalju i barem 1 u zaleđu (nalazišta: Stinica i Smrdelji). Velikomoravski kulturni utjecaji razabiru se na panonskom tlu i kasnije, npr. zlatne grozdolike kićene naušnice i drugi ukrasni elementi u slavenskom groblju na starom gradu u Ptuju.²⁷ J. B. nije uzeo u obzir poznati nalaz ranokarolinške kadionice s nalazišta Cetina, nekad Stara Vrlika (nju čuva MHAS u Splitu) — na nju smo, uostalom, upozorili prije u ovom tekstu, nakon bilj. 17 do uključivši bilj. 18 — taj je jedinstven ranokarolinški sakralni spomenik (*nota bene* unikat, kako u Jugoslaviji,

tako u Evropi!) najbolji dokaz franačkog kulturnog utjecaja na dalmatinske Hrvate ranog 9. stoljeća i mogao je doći k Hrvatima samo djelovanjem franačkih misionara povodom obavljanja kristijanizacije Hrvata.²⁸

Primjer c) U knjizi »Welt der Slawen« J. B. s pravom ističe i reproducira izuzetno značajan trojni grob 322 s nalazišta Nin-Ždrijac [str. 99, 100, 319; koloriran ortogonalan crtež groba 322 (crtan *in situ*) s opisom na str. 100]. Taj je grob istražio J. B. i objavio u svojoj knjizi s podrobnim objašnjenjima;²⁹ ovdje nije potrebno raspravljati o bogatom inventaru groba 322 u cijelosti i o pojedinim raskošnim priložima (npr. jedinstveni nalaz staklenih posuda i dr.), kao ni o dokumentaciji velikog groblja Nin-Ždrijac (vidi knjigu J. B.). Naša je pažnja usmjerena datiranju groba 322, jer je J. B. taj grob netočno vremenski opredijelio, kako u svojoj knjizi (str. 100, 1980. g.), tako i u »Welt der Slawen« (str. 100, opis slike groba 322, 1986. g.). Mi smo ispravili takvo datiranje (po J. B.) s opširnim obrazloženjem (1981. g. i dodatno 1985. g., što ovdje najsumarnije rekapituliramo u daljem tekstu). Vremenski osjetljivi prilozi muškaraca u grobu 322 su, po našoj tvrdnji, karolinški neoštećen mač (tip H) — nađen *in situ*, no (začudo) bez popratne garniture korica — te par dijelom korozijom oštećenih željeznih ostruga, karolinškog tipološkog obilježja. Mač valja (i po gledištu J. B., njegova knjiga str. 100) radionički vremenski odrediti na početak 9. stoljeća, a nesumnjivo je importiran iz franačkog Porajnja; to je oružje bilo u dužoj vremenskoj upotrebi, dospjevši u grob bez pripadne mu garniture — za razliku od npr. 3 grobnih cjelina (s mačevima tipa K) u Biskupiji-Crkvini. Par ostruga (s uščuvanim dijelovima popratnih garnitura) u grobu 322 najvjerojatnije su proizvodi slavenskih lokalnih radionica, nastalih oponašanjem karolinških uzora, negdje u ranijem 9. stoljeću. Grob 322 treba, kako tvrdimo, zapravo datirati u podmaklu prvu polovicu 9. stoljeća, svakako nešto prije 850. g., a nikako na početak ili u rano 9. stoljeće. Mač iz groba 322 ne može biti istovremen s pokopom toga groba, J. B. metodički je pogriješio ne uzevši u obzir interval upotrebe tog importiranog oružja, a taj jamačno nije bio kratak, imajući na umu da je mač dospio u grob bez popratne garniture. Te okolnosti J. B. nije zapazio. Par ostruga groba 322 spominje J. B. opet kao izravan franački import (str. 108, 109, tab. XXVI, 3, 4, u njegovoj knjizi), iako je vjerojatnije da su one, kako je već rečeno, proizvedene na dalmatinskom tlu poput mnoštva analognih željeznih ostruga nedavno kataloški objavljenih (vidi niže u bilj. 30 citiranu katalošku publikaciju D. Jelovine). Osim evidentno importiranih ostruga (često kvalitetnih pretežno brončanih i ponekad srebrnih, s različitim ukrasima), valja upozoriti na mnoštvo skromnijih željeznih ostruga (češće s tipološkim inačicama na bazi šiljka) na dalmatinskom tlu (poput onih u grobu 322). Nije razumno pomišljati na to da je sav fundus mogao biti importiran, pa se i u inozemnoj literaturi spominje lokalna proizvodnja jednostavnih ostruga karolinškog obliča u dalmatinskim Hrvata. Muškarcu (dostojanstveniku) zakopanom u grobu 322 pripadalo je, uz ostalo, također željezno koplje za koje je J. B. smat-

rao da je izrazito karolinško koplje s krilcima (str. 103, 104, tab. XXVI, 2, LXVII, 2, u knjizi J. B.). I to mišljenje J. B. nije točno, jer taj primjerak ima na tuluju neznatan izbojak s jedne strane (na drugoj možda korodiran ?), tj. nema izrazita krilca poput jasnih krilca na kopljima franačkog podrijetla iz oštećenih slavenskih grobova u Rudićima kod Glamoča (prva polovica 9. stoljeća, datiranje po pripadnom maču tipa H) i u Žeževici Donjoj kod Omiša (početak druge polovice 9. stoljeća, datiranje po pripadnom maču tipa K). Smatramo stoga da je koplje iz groba 322 tipološki nejasan nalaz i ono ne mora biti neposredan karolinški import, već je moglo biti kovano drugdje, moguće pod utjecajem karolinških uzora i dopremljeno u Nin od putujućeg trgovca oružjem. Toliko, povodom datiranja važnog roba 322.³⁰

Naš dalji tekst traži duže objašnjenje. U knjizi »Welt der Slawen« reproducirao je J. B. dokumentaran crtež grobne cjeline znamenitog dalmatinskohrvatskog groba 1 s nalazišta Biskupija-Crkvina (reprodukcija uvećana na format cca 30x22 cm, str. 99, navodi se u tekstu str. 97), J. B. autorski je odgovoran za crtež str. 319. Korištenje crteža groba 1 potrebno je bliže razmotriti.

Inventar groba 1 čuva MHAS u Splitu. Taj je grob otkriven 1892. g. na najvažnijem dalmatinskohrvatskom nalazištu Biskupija-Crkvina, kod Knina. Prvu objavu groba 1 predočio je F. Radić (SHP, god. III, br. 1, 1897, 32—37, s nizom pojedinosti, no nedovoljnim izborom reproduciranih nalaza i bez znanstvene interpretacije); inozemnu je javnost obavijestio sumarno D. v. Preradović (Zeitschrift für historische Waffenkunde, IV, 1906—1908, 97, 98, sl. 1). Zatim slijedi šutnja o grobu 1. Od petog desetljeća 20. stoljeća proučavamo sustavno franački kulturni utjecaj na južne Slavene, posebice karolinško oružje i ostruge u Jugoslaviji, naročito u dalmatinskoj Hrvatskoj. Uspjeli smo odanle dati rendgenom snimiti gotovo sve mačeve franačkog radioničkog podrijetla, otkrivši prostim okom nevidljivu franačku radioničku signaturu ULFBERHT na skupocjenoj oštrici mača iz groba 1. Proučavali smo tu grobnu cjelinu i došli do spoznaje da ona predstavlja najvažniji arheološki grobni čimbenik u dalmatinskoj Hrvatskoj ranoga srednjeg vijeka, te kronološki najstariji jasno datiran grob s ušćuvanim mačem tipa K i sa signaturom ULFBERHT u Evropi; ta činjenica dokazuje postojanje oružarskih radionica ULFBERHT u franačkom Porajnju već od kasnijeg 8. stoljeća dalje, tj. one su počele djelovati već u ranokarolinško vrijeme vladanja Karla Velikog, iako se u inozemnoj znanosti pretpostavljalo da su te oružarske radionice opstojale tek poslije (od sredine 9. do u 11. stoljeće). U grobu 1 pokopan je istaknuti ratnik, pripadnik hrvatskog vladajućeg sloja, a u grobnom se inventaru ističu: importiran dragocjen ranokarolinški mač, par importiranih ranokarolinških ostruga od pozlaćene bronce (mač i ostruge popraćene sa ušćuvanim garniturama!), nadalje jedina bakrena patera, importirana iz tad ranokarolinške sjeverne Italije, te u svojstvu obolusa bizantski solid kasnijeg 8. stoljeća [carevi: Konstantin V. Kopronim i Leo IV (751—775), siciliska kovnica u Sirakuzi]. Taj numizmatički pokazatelj nije u ovom specifičnom slučaju kronološki oslonac, jer grob 1 (uz ostale grobove susjedno pokopanih hrvat-

skih ratnika) valja datirati u osvit, odnosno na početak 9. stoljeća, imajući na umu nezaobilazne povijesne datosti (franački import, povezan s početkom kristijanizacije Hrvata, moguć je odmah nakon 800. g.).³¹

Dodatno valja upozoriti — neovisno o grobu 1 — na osvrt (u vidu kratke recenzije) D. Jelovine (poblježi vidi SHP, III. ser., sv. 12, 1982. 219—223) na knjigu J. B., n. dj. (bilj. 14), s posebnim obzirom na prešućivanje niza podataka kojima se J. B. (u svojoj knjizi) češće koristio nesumnjivo iz knjige D. Jelovine, n. dj. (bilj. 3, 1976), ne navodeći otkle ti podaci potječu.

Polazište je našeg razmatranja grob 1 i tko ga je i na kakav način uvrstio u knjigu »Welt der Slawen«. Prije smo već upozorili da je to učinio J. B., uz popratne citate iz te knjige, pa se na njih pozivamo. Tvrdimo da je crtež te grobne cjeline u »Welt der Slawen«, str. 98, proporcionalno povećana i u svim pojedinostima rasporeda reproduciranih artefakata točno precrtana kopija iz knjige D. Jelovine, n. dj. (bilj. 3, 1976), tab. XXVI; razlika je jedino u formatu navedenih knjiga, što je uvjetovalo veličine jednog i drugog crteža groba 1. J. B. ne citira D. Jelovinu, navodeći (str. 319) sebe kao odgovornog!³²

Preostaje nam pregršt opaski o tekstu potpoglavlja »Kroaten und Kroaten«. Razina teksta J. B. nije dovoljno visoka. Znatno je npr. viša razina teksta H. Friesingera (poglavlje VI). Propusti u tekstu J. B. nisu rijetki, ali se na sve ne osvrćemo. J. B. je npr. izostavio povijesno evidentiranu pojavu Hrvata i u Koruškoj, dokazivu toponimijom, a možda također onamošnjim nalazima kamene skulpture s ukrasima pletera, podudarnih brojnom fundusu onih u dalmatinskoj Hrvatsko i u Istri.³³ Napominjemo uočljivo nedostajanje korištenja povijesne literature (izuzevši citiranog F. Šišića), posebno knjige N. Klaić (vidi n. dj., bilj. 4) i njezinih novijih radova.³⁴

J. B. spominje (str. 97) povijesno poznatu ličnost Ljudevita Posavskog kao hrvatskog kneza, po nazivlju uvriježenom u starijoj domaćoj historijografiji. Imamo li na umu gledište N. Klaić (vidi ovdje bilj. 35) sporno je jesu li podanici kneza Ljudevita Posavskog (zapadni dio međuriječja Save i Drave-Dunava) bili panonski Hrvati u prvoj četvrtini 9. stoljeća, jer se može postaviti upit radi li se tu o (južno-)panonskim Slavenima 9. stoljeća (?), poput panonskih Slavena sjeverno od Drave u Transdanubiji. Pouzdanije se smije govoriti o panonskoj Hrvatskoj od prve polovice 10. stoljeća, tj. otkad je hrvatski vladar Tomislav, sa sjedištem u dalmatinskim krajevima, uspio prisajediniti hrvatskoj državi i pretežno zapadne predjele panonsko-slavenskog međuriječja Save i Drave.³⁵

U »Welt der Slawen« (str. 97) napisao je J. B. doslovce: »Unter den Nachfolgern Karls des Grossen begann das Frankenreich zu zerfallen« (= za nasljednika Karla Velikog počela se franačka država raspadati). Ta je kratka rečenica netočna u povijesnom smislu, što valja komentirati. Naime poznata je činjenica da je franačka država dosegla najveći uspon za vladanja Karla Velikog (768—814); sin mu i nasljednik Ljudevit Pobožni (814—840) nije imao očevu snagu, pa su se njegova 3 sina (naročito Lotar) osilili i pobunili (privremeno zarobivši oca 833. g.). Ugovorom u Verdunu (843. g.) vršena je razdioba carstva: Lotar I. (car) vladao

je u području među Rajnom, Šeldom i Rhonom, Karlo Čelavi zapadnom Franačkom (Neustrijom), Ljudevit Njemački istočnom Franačkom (Austrijom). Karolinška dinastija (relativno oslabljena) vladala je u Italiji do 875. g., u Njemačkoj do 911. g. u Francuskoj do 987. g. Karlo II. Čelavi (823—877) uspio je ponovo sjediniti carstvo i zablještati u Evropi, slijedi Karlo III. Debeli (876—887, umro 888. g.). Poslije još vladari Arnulf Koruški (887—899) i Ljudevit II. Dijete (899—911). itd. Tad su razdori dokrajčili vladanja doista oslabljenih Karlovića. Za opširnije rodoslovlje Karlovića pobliže vidi L. Halphen, *Charlemagne et l'Empire Carolingien* (1968), 484, 485. Toliko sumarnih podataka o Karlovićima. Oni obezvređuju samovoljnu rečenicu J. B.; njemu preporučamo bolje upoznati povijesne prilike toga vremena.

Još se ovdje osvrćemo na tri glasovita kamena spomenika reproducirana u potpoglavlju »Kroaten und Kroatien«, kako slijede. Čuvena kamena greda (tvrd vapnenac) ukrašena pleterom itd. sadržava latinski natpis s uklesanim imenom hrvatskog kneza Branimira i uklesanom godinom 888 (nalazište Muć Gornji, crkva sv. Petra), predočena str. 91, sl. 6, registrirana je (str. 320) pogrešno kao foto M. Grčević; taj specijalan fotosnimak uradio je J. Pavelić, fotograf Arheološkog muzeja u Zagrebu, gdje se taj spomenik čuva (objava J. Brunšmid, *Vjesnik Hrv. arh. društva* n. ser., sv. XII, 1912, 129—131, sl. 788, s opširnim komentarom i starijom literaturom). J. B. je, dakako, prešutio tog autora i navedeni muzej. — Ne manje glasovitu mramornu šesterostranu krstionicu tj. krsni zdenac, navodno iz Nina — na njoj ukras (mjestimice pleter) i poduži latinski natpis — (str. 90, sl. 2) prisvojio je J. B. (str. 320), ne spominjući npr. Lj. Karamana, iako je taj autor često pisao o ninskoj krstionici.³⁶ — Jedinstven i vrlo poznat spomenik, mramorna ploča, tj. bareljef s 3 ljudska lika (okrunjen vladar sjedi na prijestolju, do njega stoji dvorjanin, pod njim leži podanik u proskinezi, povrh likova ukras pletera), dio je crkvenog namještaja, uz ostale kamene ploče, što sačinjavaju oplatu sadašnje krstionice u zgradi baptisterija sv. Ivana (rimski Jupitrov hram) stolne crkve u Splitu. Taj je bareljef reproduciran u »Welt der Slawen« fototehnički efektom, prvorazrednom kolor-fotografijom u totalu, str. 89, na str. 88 prekratak opis J. B. (navodi prikaz hrvatskog vladara 11. stoljeća), autor toga fotosnimka je M. Grčević (str. 320); u tekstu ne citira J. B. taj spomenik. O bareljefu postoji opsežna literatura, najzaslužniji je za njegovu znanstvenu interpretaciju svakako Lj. Karaman³⁷ — njega je J. B. mimoišao. Taj je vrlo zaslužan autor determinirao bareljef vremenski u drugu polovicu 11. stoljeća, dokazao je da je ondje prikazan hrvatski vladar, s krunom po oblikovanju zapadnog podrijetla [možda tadašnji kraljevi Petar Krešimir IV (1053—1074) ili Dmitar Zvonimir (1076—1089), što indiciraju povijesne mogućnosti], kraljev plašt, ukršteno remenje iznad obuće (*fasciolar*) kao i nošnja 2 pratilaca (analogno ukršteno remenje i na nogama dvorjanina) upućuju na franačku, a ne na bizantsku nošnju itd.³⁸

Razmotrimo li, pozivajući se na tekst potpoglavlja »Kroaten und Kroatien«, oskudne bilješke što ih navodi J. B. (str. 310, bilj. 13—18). u kojima se J. B. prvenstveno poziva na svoju knjigu n. dj. (bilj. 14), stječe se

dojam da će čitaoci knjige »Welt der Slawen«, neupućeni u stanje istraživanja ranosrednjovjekovne arheologije u Hrvatskoj, smatrati J. B., ako ne za jedinog, no za »glavnog« stručnjaka te arheološke discipline. On, doduše, navodi, jednom u bilj. 16 — ona se odnosi na istraživanja groblja u dalmatinskog Hrvatskoj, tekst str. 97 — i D. Jelovinu, na drugom mjestu. U svojem tekstu (str. 88—100), nesumnjivo limitiranom po izdavaču J. H., nije bilo J. B. moguće osvrnuti se na stanje istraživanja u Hrvatskoj, no valja J. B. ipak prigovoriti da je izostavio citirati Lj. Karamana, zaslužnog istraživača hrvatske kulturne prošlosti, pa i ostale stručnjake. Karamana J. B. spominje u svojoj knjizi često (ukupno na 16 mjesta, vidi kazalo, str. 204) i katkad Karamanova značajna iskopavanja grobnih nalazišta Majdan i Mravinci (Majdan na 2 mjesta, Mravinci na 3 mjesta, vidi kazalo str. 206, 207). Tog važnog autora J. B. nije mogao izostaviti, iako ga spominje uglavnom mimogred i marginalno, ili pak kritikom (vidi ovdje citat u bilj. 24 i njoj pripadan tekst). Međutim, knjiga J. B., n. dj. (bilj. 14), sadržava posve umjesno II. poglavlje »Pregled rada na istraživanju starohrvatskih nekropola u sjevernoj Dalmaciji« (str. 15—18, bilj. 1—49), gdje J. B. referira i nastoji vrednovati ranija terenska istraživanja, pretežno prije nastupa djelatnosti J. B. na sjevernodalmatinskim nalazištima, osvrćući se usput i na područje Knina itd. J. B. opravdano ukazuje na aktivno djelovanje F. Bulića, odnosno društva »Bihać« (str. 16, bilj. 10), u tom društvu je sudjelovao i agilani Lj. Karaman; ali ga J. B. ne spominje odnosno citira ga usput (str. 17, bilj. 16) u svojstvu autora knjige »Iz kolijevke hrvatske prošlosti« (MCMXXX), tek radi objave Dyggveova florisa crkve sv. Marije u Ninu. Inače nema u II. poglavlju J. B. o Lj. Karamanu ni riječi. J. B. je *de facto* morao u II. poglavlju Karamanu odati priznanje barem jednom rečenicom. Tom prilikom smatramo našom dužnošću navesti ove činjenice: Ime Karaman i njegova znanstvena reputacija imaju, nesumnjivo, međunarodni ugled. Ostavimo li po strani njegovo brojčano bogato stvaralaštvo s područja domaće povijesti umjetnosti,³⁹ ostaje nešto manji broj Karamanovih rasprava i članaka s područja ranosrednjovjekovne arheologije, većinom glede dalmatinske Hrvatske. Izdvajamo samo jednu publikaciju, i to u njoj II. poglavlje »Razvoj starohrvatskih groblja«.⁴⁰ Ta rasprava obuhvaćena Karamanovim II. poglavljem, tiskana sad daleke 1940. g., predstavlja (u domaćoj i inozemnoj literaturi) prvi znanstveni pokušaj sintetičnog vrednovanja ranosrednjovjekovnih slavenskih groblja u Jugoslaviji, s posebnim obzirom na ona u dalmatinskoj Hrvatskoj. To Karamanovo II. poglavlje nije do danas izgubilo svoju vrijednost u osnovnoj koncepciji; zastarjele su, doduše, neke pojedinosti, imajući na umu podatke novijih iskopavanja s nekoliko saznanja koja dopunjuju ili korigiraju ona kojima je raspolagao Karaman prije 1940. g. Sad postoje, dakako, brojna nova istraživanja sa značajnim kvantitativno opsežnim grobnim fundusom i rezultatima nepoznatim prije 1940. g., zahvaljujući aktivnoj terenskoj djelatnosti više stručnjaka, osobito S. Gunjače, D. Jelovine, J. Beloševića, A. Miloševića i drugih, što ih poimence ne spominjemo. Svi su se oni, osim svojih dostignuća, koristili u interpretacijama terenskog fundusa manje-više Karamanovim II. poglavljem, iako

pojedini među spominjanim nisu uvijek izričito citirali Karamanove temeljne smjernice. J. B. je u svojoj knjizi n. dj. (bilj. 14) citirao Karamana ukupno na 16 mjesta (što smo već prije navodili). Karamanovo je II. poglavlje citirao J. B. tek na 5 mjesta (str.: 14, 65, 67, 21, 76), no pretežno zbog pojedinosti, a ne s obzirom na esencijalne Karamanove spoznaje. Njih je J. B. uklopio u svoj tekst bez citata i tako postupio približno slično kao i s knjigom D. Jelovine, n. dj. (bilj. 3, 1976), o čemu smo ovdje već referirali. Zaključno tvrdimo da se ni knjigom D. Jelovine (1976) — ondje se Karamana citira korektno — ni knjigom J. B. (1980) nije moglo postići sintetične rezultate bez Karamanova II. poglavlja.

Kako su povod i polazište našim razmatranjima glose uz knjigu »Welt der Slawen« — te su glose mjestimice podužeg opsega — valja pri završetku ponoviti još to da ta po formatu naoko velika, podebela, te knjiško-tehnički i ilustrativno vrlo raskošno opremljena knjiga ima prvenstvenu namjenu »pour épater le peuple de l'Allemagne de l'Est«. Istini za volju treba naglasiti da ta knjiga nema znanstvenu vrijednost *proprie dictu*, jer ona može služiti ponajviše u informativnu svrhu prosječnoj publici, a ne stručnjacima arheolozima i povjesničarima. Njih mogu zanimati pojedine karte raspostiranja u nekoliko poglavlja (na žalost ne u svakom) i jedva još pojedini podaci, te možda ova ili ona lijepa reprodukcija. Još nešto. Smatramo najkrupnijim i neoprostivim nedostatkom u »Welt der Slawen« neshvatljiv izostanak u njoj neophodnog poglavlja »Böhmen und der Staat der Přemysliden« (naša formulacija). J. H. u svojstvu izdavača knjige nije u predgovoru objasnio taj propust. Te su neobične okolnosti ujedno prouzročile da je »Welt der Slawen« nužno krnja knjiga i u smislu povijesti Slavena.

B) Knjiga »Die Welt der alten Slawen«

Naknadno smo dobili uvid u knjigu gotovo podudarnog naslova, sadržaja i svrhe s »Welt der Slawen«. Naslov knjige glasi »Die Welt der alten Slawen« (»Svijet starih Slavena«), tiskana u Pragu 1983. g. Autor je cjelokupnog teksta (str. 5—239, uključivši literaturu, te kazala imena i pojmova) Zdeňek Váňa, poznati praški stručnjak za slavensku arheologiju. Po formatu, uvezu, opremi, mnogobrojnim slikama (često u boji), manje po osebujnim crtežima, slična je knjizi »Welt der Slawen«. Izdavač knjige Z. Váňa nije naveden, nakladna je kuća Artia, Praha. Sadržajno je podijeljena na 8 većih poglavlja, svako sa specifičnim odrednicama (donekle poput 14 poglavlja u »Welt der Slawen«). Namjena knjige Z. Váňa je popularizacija struke. I ta bi knjiga zaslužila zasebnu recenziju (vidi ovdje bilj. 75). Želimo prvenstveno upozoriti ovom prilikom na pojavljivanje knjige »Die Welt der alten Slawen« kao takve; ne namjeravamo pisati njezinu ocjenu, no kanimo komentirati izvjesne aspekte našim glosama. Zapazili smo neobičnu, jamačno ne slučajnu okolnost da J. H. nije u popisu literature »Welt der Slawen« registrirao postojanje knjige »Die Welt der alten Slawen«.

U 7. poglavlju uočili smo zasebno potpoglavlje »Der böhmische Přemyslidenstaat...« (Češka država Přemislovića). To potpoglavlje rješava, po našoj pretpostavci, kao pojava enigmu nedostajanja adekvatnog poglavlja u knjizi »Welt der Slawen«, barem donekle, iako knjiga »Die Welt der alten Slawen« sadržava, uz ostalo, zasebno opširno potpoglavlje »Das Grossmährische Reich...« (str. 105—117), tj. velikomoravsku državu, zastupanu posebnim poglavljem i u »Welt der Slawen« (autor B. Chropovský). Váňa ističe u svojoj knjizi *expressis verbis* da je češka država Přemislovića neposredna baštinica velikomoravske države (str. 174); nakon potpoglavlja o velikomoravskoj državi slijedi potpoglavlje o kneževini Pribine u Nitri i Mosapurcu — = Blatnograd, sad Zalavár — (str. 118—122), nesumnjivo znatno opširnije i stručnije pisano — i s obzirom na Pribininog nasljednika Kocelja (uključivši djelovanje sv. braće Ćirila i Metoda) — u usporedbi s prekratkim i samovoljnim tekstom I. Erdélyia u »Welt der Slawen«. Potpoglavlje o češkoj državi Přemislovića (str. 174—192) pisao je Váňa vrlo pomnjivo i znalački (sadržaj ne referiramo ovdje), ono je, dakako, popraćeno brojnim reprodukcijama, kao i potpoglavlje o velikomoravskoj državi. Vrijedi pročitati i jedno i drugo potpoglavlje.

Knjiga »Die Welt der alten Slawen«, ukupno u opsegu od oko 150 str. (u 5 poglavlja), sadržava mnogobrojne podatke o Slavenima uopće, o njihovoj materijalnoj i duhovnoj kulturi (uključivši slavenska svetišta), o zemljoradnji Slavena, o opremi slavenskih ratnika, o obrtu i trgovini, o slavenskim utvrdama, tj. gradištima, o naseljavanju Slavena širom istočne, srednje i jugoistočne Evrope, o odnosima Slavena s nomadskim narodima (npr. Avarima, Protobugarima i dr.), Bizantom, Germanima — napose Francima itd., o prvim slavenskim državama, npr. Samovoj državi itd. Spomenuta su 5 poglavlja opširnija u odnosu na ona s adekvatnom tematikom u »Welt der Slawen« (autor J. H.), iako se ne upuštamo u komparativno vrednovanje odgovarajućih tekstova Z. Váňe i J. H. Na sve ovo se u našim glosama ne osvrćemo potanje, a ostavljamo po strani interpretacije o Kievskoj Rusi, o prvoj državi Bugara, te o Poljskoj, o (lužičkim) Srbima, polapskim i baltičkim Slavenima — to smo također izostavili u osvrtu na knjigu »Welt der Slawen«.

Zadržat ćemo se podužim glosama na prekratkom i nepotpunom prikazivanju južnih Slavena u Jugoslaviji u knjizi »Die Welt der alten Slawen«; ono se zrcali u potpoglavlju »Hrvati i Srbi, njihovo političko i kulturno postojanje« (str. 125—130; tekst je zapravo, malen, jer je ondje reproducirano nekoliko većih slika). Makedonce je Váňa usput jedva uzeo u obzir, za razliku od većeg odgovarajućeg potpoglavlja (autor B. Babić) u »Welt der Slawen«. Srbi u Srbiji posve su nepotpuno prikazani, u nekoliko redaka (dio str. 126, 128), a njihova kulturna ostavština je nedovoljno poznata (str. 130) — sravni odgovarajući no suprotan tekst (autori S. Ercegović-Pavlović i D. Minić) u »Welt der Slawen« — uz Srbe su usput navedena slavenska plemena: Neretvani (borbeni pomorci) i Zahumljani (str. 126, 128), izostavljeni u »Welt der Slawen«. Slovence je Váňa isključio iz naslova potpoglavlja, no spominje najsumarnije njihov arheološki odraz, tj. karantansko-köttlachsku kulturnu skupinu sa sre-

dištem u istočnoalpskom prostoru i njezine utjecaje u Furlaniji, Istri, sve do južne Moravske i čak do Slavena u Bavarskoj (dva retka str. 128 i 13 redaka str. 130). Znatno opširnije su Slovenci i alpski Slaveni obrađeni u »Welt der Slawen« (tekst P. Korošec i djelomično tekst H. Friesinger).

Váňa je više pažnje posvetio Hrvatima (str. 125, dijelom: str. 126, 129 i 2 retka 130), skicirajući kratko isprva povijesno zbivanje, od protjerivanja Avara s Jadrana u 7. stoljeću sve do zaključno sjedinjenja dalmatinske Hrvatske s panonskom, u prvoj trećini 10. stoljeća (kralj Tomislav, 910—928). Dalje Váňa nije, na žalost, pošao, tj. u 11. stoljeće, kad je hrvatska država dosegla najveći uspon (vladari Petar Krešimir IV. i Dmitar Zvonimir), što nije malen propust. Váňa spominje izvjesne ličnosti kao što su: Vojnomir, Višeslav i drugi poslije njih; ističe Ljudevita (Posavskog) i njegov otpor protiv cara Ljudevita Pobožnog, te poraz Borne [upućuje na Nin, navodno sjedište vladara (?) i opravdanije na Klis u istoj funkciji]; Zdeslava (pristašu Bizanta) potjerao je Domagoj, pobijedivši 876. g. franačku vojsku Karlmannovu (tad pogiba knez Kocelj, franački saveznik); 878. g. vraća se Zdeslav potpomognut Bizantom, no već iduće godine zavlada hrvatskom kneževinom Branimir (879—892), protivnik bizantskog stremjenja, oslobodivši dalmatinsku Hrvatsku i bizantskog i karolinškog tutorstva; oslonivši se na papu u Rimu postigne Branimir izvjesnu samostalnost. Tad se odlučila *de facto* povijesna sudbina Hrvata — njihova buduća pripadnost zapadnoj kulturnoj sferi, za razliku od Srba i Bugara, dominiranih manje-više Bizantom i prema tom čimbeniku pripadnih istočnoj kulturnoj sferi (str. 126, 128). Váňa — istaknuvši da je najstarije slavensko pismo, glagolica izum Ćirila (Konstantina) — dodaje još i to da je ćirilometodska slavenska liturgija dospjela od panonskih Slavena u Hrvatsku i ondje se održala — kao rijetkost — do današnjice.

Váňa je u ukupno 17 redaka (str. 129—131) pokušao skicirati arheološke značajke dalmatinskohrvatske kulturne skupine ponajviše 9. stoljeća, nemajući namjeru da tu temu iscrpi, s obzirom na trajanje te skupine. Ta se skupina razvijala na domaćoj osnovici, s primjesama slavensko-avarskih, karolinških i bizantskih elemenata, uključivši kulturnu tradiciju starosjedilačkog žiteljstva na slavenske došljake. Starohrvatska kultura ponajviše je usredotočena na dalmatinskom području, gdje je dosegla visok stupanj razvoja; taj se zrcali ne samo u intenzivnom djelovanju zlatarstva nego također u likovnoj umjetnosti i graditeljstvu predromanike, čiji su utjecaji u to vrijeme dosegli u Veliku Moravsku 9. stoljeća. Smatra se (po Poulíku) da podrijetlo velikomoravskih crkvenih zdanja — rotunda ima, uz ostalo, svoj korijen u velikoj crkvi-rotundi sv. Donata u Zadru (str. 130). Sad moramo Váni staviti kritičku opasku: crkva sv. Donata (iskonski sv. Trojstva), nastala početkom 9. stoljeća u Zadru, gradu tad pod bizantskom vlasti, građena je romanskim stvaralaštvom (ne od hrvatskih graditelja), inicijativom zadarskog biskupa Donata, i to donekle po uzoru na znamenitu dvorsku kapelu Karla Velikog u Aachenu (njega je zadarski biskup Donat posjetio u Thionvilleu, sve to po Karamanu⁴¹), ili pak po starijem prototipu čuvene justinijanske

crkve San Vitale u Ravenni (možda uzoru dvorskoj kapeli Karla Velikog u Aachenu), zapravo po bližem prototipu crkve sv. Sofije u južnoitalskom samostanu Beneventu, datirane u 8. stoljeće (po I. Petricioliju⁴²). Smatramo da su J. Poulík (vršitelj usporedbe velikomoravskih rotunda sa sv. Donatom) i Váňa trebali pažljivo čitati Karamanove i Petriciolieve radove. Crkveno graditeljstvo u Hrvata 9. stoljeća bilo je redovito malih dimenzija, zanimljivo po svojim osebnostima, svojstvenim stvaralačkim mogućnostima i htijenju domaćih slavenskih graditelja; crkveno graditeljstvo Hrvata razvilo se nešto kasnije, pogotovo u 11. stoljeću (što nije Váňa uzeo u obzir u svojoj knjizi), kako je to raspravljeno u literaturi (Karaman, Dyggve, Petricioli, Marasović itd.).

Váňa nije bio sretne ruke pri izboru slika za dalmatinsku Hrvatsku. Reproduciraio je svega 3 slike: a) crkvu sv. Donata u Zadru (fotosnimak u boji velikog formata, str. 127); b) crkvu sv. Križa u Ninu (fotosnimak u boji manjeg formata, str. 126); c) dostojanstvenika, hrvatskog ratnika, kamenu skulpturu iz Biskupije (dokumentaran omanji crtež, str. 126).

Ad slika a). Crkvu sv. Donata u Zadru komentirali smo sumarno maločas. Taj velebni arhitektonski spomenik, jedinačan u jugoistočnoj Evropi, djelo je romanskih, a ne hrvatskih graditelja. Váňa (vjerojatno ne znajući za tu bitnu okolnost) izabrao je taj dobro ušćuvani i nadasve reprezentativni arhitektonski spomenik zbog značajne rotunde njegova tlorisa. Za informaciju Váňe pripominjemo da su u crkvi sv. Donata, i to u visini poda galerije, otkrivene ušćuvane drvene grede, a Petricioli je jasno ustanovio da su njih 5, odnosno njih 7 (2 grede u fragmentima) ukrašene različitim rovašenim ornamentima stilski predromaničkog obilježja, uz ostale i motivom pletera,⁴³ što argumentira datiranje crkve sv. Donata na početak 9. stoljeća, tj. potvrđuje topogledno Karamanovo datiranje toga sakralnog spomenika.

U dalmatinskoj Hrvatskoj inače postoje crkve 9. stoljeća — doduše ne zajamčene rotunde (osim tipova centralnih građevina okruženih vijencem obliha apsida), već crkve drugačijeg tlorisa — građene od Hrvata.⁴⁴ Upozoravamo npr. na rijedak donekle ušćuvan sakralni spomenik većih dimenzija, tj. crkvu sv. Spasa, u selu Cetina, do izvora istoimene rijeke.⁴⁵ Ističemo, nadalje, važnu crkvu sv. Marije, s nalazišta Biskupija-položaj Crkvina (blizu Knina), građenu prvotno u 9. stoljeću, no pregrađenu u 11. stoljeću u trobrodnu baziliku.⁴⁶ U unutrašnjosti te crkve evidentirani su, kako znameniti dalmatinskohrvatski kneževski grobovi 9. stoljeća (sadržavaju, uz ostalo, raskošne karolinške ostruge), tako i ušćuvani dijelovi ukrašenog kamenog crkvenog namještaja i 9. i 11. stoljeća.⁴⁷ Spominjemo još iz kninske okolice, opet u selu Biskupija, i to s položaja Lopuška glavica, omanju crkvu (tipološki srodnu — u reduciranim dimenzijama — većoj crkvi sv. Spasa), datiranu u 9. stoljeće.⁴⁸ Također valja istaknuti crkvu sv. Marte, odnosno kneževsku kapelu, na nalazištu Bijaći, nedaleko Trogira, na dalmatinskohrvatskom tlu. Građena je svakako u 9. stoljeću, i to iznad veće starokršćanske bazilike.⁴⁹ Ta 4 primjera dalmatinskohrvatske sakralne arhitekture 9. stoljeća služe za informaciju Váňi; oni su paradigme za hrvatsko graditeljstvo tog vreme-

na, a ne crkva sv. Donata u tad romanskom gradu Zadru, usprkos izuzetnoj vrijednosti toga monumentalnog spomenika. Pripominjemo da je hrvatska kneževina 9. stoljeća bila, zbog povijesno zajamčenih razloga, u dodiru s karolinškim carstvom, čiji se kulturni utjecaj može dokučiti — ne samo importom mačeva i ostruga — također u stvaralaštvu hrvatskih graditelja; to dokazuju na dalmatinskohrvatskim crkvama mjestimice odredivi tzv. zapadni aneksi i pojave istaknutih zaobljenih potporanja. To zapažanje utjecaja karolinške arhitekture — jedino uočljivom u dalmatinskoj Hrvatskoj među ostalim sredozemnim državnim tvorbama — razložno je objavio, pred međunarodnom javnosti, T. Marasović 1958. g.⁵⁰

Ad slika b). Poznatu crkvu sv. Križa, unutar gradića Nina (smještenog na otočiću tik do sjevernodalmatinskog kopna, niklog na temeljima antičke urbane naseobine *Aenona*) popratio je Váňa (str. 126) dijelom netočnim kratkim opisom: Središtem hrvatske države postao je u prvoj polovici 9. stoljeća Nin ... gdje je smještena misijska biskupija za Hrvatsku i pretpostavljivo je tad građena crkva sv. Križa. Ovu Váňinu formulaciju valja donekle ispraviti. Nesumnjivo su franački misionari boravili u Ninu, od 800. g. dalje [donijeli su onamo npr. ranokarolinški rasakošan relikvijar-bursu sv. Marcele, sv. Asela i sv. Ambrozija i, čini se, sličan primjerak, te skromnije ukrašen relikvijar škrinjicu; nadalje su po lokalnoj tradiciji sv. Ambroz i sv. Asel ninski zaštitnici, potonjem je posvećena bivša ninska stolna crkva, sadašnja župna crkva, a sv. Asel je legendarni prvi ninski biskup⁵¹]. O djelovanju franačkih misionara na dalmatinskom području jedva je išta poznato. Nin je inače bio značajno hrvatsko središte, što je potkrijepljeno nizom novijih arheoloških otkrića. Gradić Nin nije bio — za razliku npr. od Zadra, Trogira i Splita — u sastavu bizantske arhontije, odnosno bizantskog temata Dalmacije. No biskupija u Ninu nije, po povijesnim izvorima, opstojala prije sredine 9. stoljeća (prvi je — mimo legendarnog sv. Asela — zajamčen biskup Teodozije, suvremenik i saveznik kneza Branimira). Je li Nin bio i prvo središte hrvatske kneževine, otvoreno je pitanje, možda dokazivo definitivnim lokaliziranjem u neistražen baptisterij ninske župne crkve (tj. još uvijek nedovoljno objašnjenog podrijetla) znamenite Višeslavove krstionice (zapravo krsnog zdenca); iscrpno je kritički o njoj pisao I. Petricioli [vidi I. Petricioli, SHP, III ser., sv. 14, 1984, 125—133 (s literaturom i dokumentacijom)]. Taj bi osobito važan spomenik mogao indicirati i kneževsko sjedište. Knez Višeslav je povijesno nejasna ličnost. Nije poznato je li Borna — prvi povijesno odrediv dalmatinskohrvatski knez ranijeg 9. stoljeća — doista stolovao u Ninu? Naprotiv, prije sredine 9. stoljeća valja lokalizirati sjedište hrvatskih knezova u okolici Splita, tj. u solinsko-kaštelanski ager — možda Bijaći ili pak geostrateški signifikantan Klis, gdje je dalmatinskohrvatski knez Trpimir I (845—864), nasljednik kneza Mislava, imao dvor, izdavši 852. g. ispravu s prvim pisanim spomenom hrvatskog imena. Pozvao je red benediktinaca k sebi, izgrađivši im u susjednim Rižinicama samostan (između Klisa i Solina); u tim samostanskim ruševinama otkrio je F. Bulić ulomak kamene ol-

tarne pregrade s uklesanim natpisom PRO DUCE TREPIM [ERO].⁵² To-liko sumarnih podataka glede sjedišta dalmatinsko-hrvatskih knezova oko sredine 9. stoljeća.

Poznata, dobro ušćuvana crkva sv. Križa u Ninu često je navođena i reproducirana u literaturi zbog svojega originalnog oblikovanja četverolisno-krstolikog tlorisa i natpisa uklesanog u donju stranu arhitrava crkvenog ulaza, i to rustikalnim slovima — spominje se u svojstvu donatora povijesno nepoznat župan imenom Godečaj (doslovce *Godezai*, po Baradi, vidi ovdje bilj. 55 i pripadan tekst, tj. ne Godeslav, što se pogrešno javlja u starijoj historijografiji). Starija je literatura datirala taj značajan sakralni spomenik prilično rano, Jelić čak u 8. stoljeće ili okvirno u 9—12. stoljeće (1911. g.), a Karaman (1930. g.) oko 800. g., smatrajući tad da je crkva sv. Križa »najstarija sačuvana starohrvatska građevina«.⁵³ Međutim, poslije je Karaman revidirao (1943. g.) svoje gledište o datiranju te crkve, i to u znatno kasnije vrijeme, tj. (ne navodeći stoljeće) tad »kad su Hrvati crkvenim razkolom bili odijeljeni od biskupskih gradova bizantske Dalmacije, podpunom samostalnošću ... stali ... graditi sebi crkve sve to većom slobodom u tlorisu i konstrukciji«.⁵⁴ Crkveni se raskol zbio, kako je odavna zajamčeno, u 11. stoljeću. Za crkvu sv. Križa signifikantan je spomenuti natpis na nadvratniku. Rustikalnost slova otežava njegovo čitanje; dok je Jelić natpis (i po njemu crkvu) datirao u 8. stoljeće, uspjelo je povjesničaru Baradi jedno od slova natpisa odrediti nesumnjivo kao beneventansko, a slova pisana benediktinskom beneventanom ne javljaju se u dalmatinskoj Hrvatskoj prije 11. stoljeća.⁵⁵ Ta je spoznaja po svoj prilici nagnala Karamana da podvrgne sv. Križ ponovo razmatranju i da taj spomenik, doista slobodnog, nepravilno krstolikog oblika i tlorisa vremenski opredijeli, mimo Jelićevih htijenja — poput Monneret de Villarda⁵⁶ — u 11. stoljeće (vidi tekst uz bilj. 54). Treba upozoriti na to da je I. Petricioli potanko obradio crkvu sv. Križa (s glavnom literaturom) i mnogim pojedinostima njezinih stilskih osobujnosti (njih ovdje ne navodimo) i odredio sv. Križ, nakon izvršenog istraživanja i konzerviranja, kao sakralni spomenik tipološki izrazito konzervativnog obilježja — imajući na umu graditeljstvo u dalmatinskoj Hrvatskoj s tipičnim trobrodним bazilikama 11. stoljeća — datirajući (logično) sv. Križ na početak 11. stoljeća.⁵⁷ Zbir navedenih činjenica i podataka, na osnovi sadašnjih dostignuća, nije očividno Vañi poznat, on se vjerojatno oslonio glede kronološke determinante crkve sv. Križa na nekadašnje gledište Karamana (vidi ovdje bilj. 53 i pripadan tekst),⁵⁸ koje je Karaman poslije revidirao (vidi ovdje tekst uz bilj. 54). Pripominjemo još i to da je i u knjizi »Welt der Slawen« reproducirao J. B. fotosnimak u boji crkve sv. Križa (str. 92, sl. 9, fotograf N. Grčević, str. 320). i to s donekle pravilnim datiranjem te crkve (rano 11. stoljeće u kratkom opisu te slike u boji), ali nije argumentirao svoje datiranje sv. Križa [u publikaciji »Nin, problemi arheoloških istraživanja (1968) napisao je J. B. nekoliko rečenica o sv. Križu datiranjem »općenito u XI stoljeće« (str. 59)].

Ad slika c). Váňa je reproducirao (kako smo već naveli) dokumentarnim crtežom kamenu skulpturu hrvatskog ratnika 11. stoljeća iz Biskupije (str. 126 gore). U domaćoj je literaturi upravo taj kameni spomenik vrlo često reproduciran, kao lik hrvatskog dostojanstvenika (s mačem). Na poleđini te skulpture prikazan je gotovo isti lik (s mačem), no nedotjeranije klesan; on je malenih dimenzija (vis. 25 cm, šir. 13,5 cm, deb. 6 cm), nju čuva MHAS u Splitu. Isti je značajan spomenik reproducirao J. B. u »Welt der Slawen« (str. 95, sl. 18, fotosnimak N. Gattin, str. 320, datiran u opisu u 11. stoljeće).

Na važnost te predromaničke skulpture, tj. dostojanstvenika, nesačuvana imena — otkrivenog od L. Maruna u crkvi sv. Marije (vidi ovdje bilj. 46, 47) — prvi je 1930. g. upozorio Karaman,⁵⁹ i još u 2 navrata (1940. i 1943. g.),⁶⁰ te (slijedeći Karamana) Prijatelj s više dodatnih podataka;⁶¹ potonji je tad, uz analizu dostojanstvenika (s mačem), pregledno obradio i ostale kamene skulpture, tj. ulomke transene, obrađene također s obje strane (više njih, ali ovdje izostavljenih), sve klesane istom rukom i datirane u drugu polovicu 11. stoljeća.⁶² Nastojanjem S. Gunjače uspjelo je aproksimativno izvesti rekonstrukciju transene iz crkve sv. Marije⁶³ — oblikovane poput okomitog pravokutnika — sastavljene od brojnih kamenih ulomaka, a figuralna skulptura dostojanstvenika — vjerojatno donatora — smještena je u donji lijevi ugao, tj. manje kompozicije (u donjem je desnom uglu i fragmentirani lik sveca s tonzurom na glavi); dostojanstvenik jedini je profani lik, ostali likovi funkcionalno su duhovno-sakralnog značenja. Petricioli je, u svojoj knjizi o osvitu romaničke skulpture — vidi n. dj. (bilj. 38) — uz niz drugih spomenika, analizirao transenu i likove unutar nje, osvrnuo se rekapitulacijom na dotadašnju literaturu, iznijevši više novih zapažanja, uz ostalo, i paralelu lika dostojanstvenika s likom (lijevo smještenog) mudraca (scena »kavalkade«) prikazanom na kamenom pluteju crkve sv. Lovre u Zadru 11. stoljeća (plutej čuva zadarski Arheološki muzej).⁶⁴ Smatramo da transena pripada podmaklom vremenu druge polovice 11. stoljeća, tj. kad je crkva sv. Marije dobila kameni namještaj, prilikom njezine pregradnje u trobrodnu baziliku (vidi ovdje bilj. 46, 47). — Nadalje valja upozoriti na činjenicu da plastično klesan lik hrvatskog dostojanstvenika ima jasno vidljiv mač u koricama, opasan o lijevi bok; donji je dio mača zbog oštećenja nešto skraćen i deformiran (na poleđini istog lika je donji dio mača bolje ušćuvan). Na važnost te pojave mača ukazali su već prije Karaman (u više navrata)⁶⁵ i (jednom) Prijatelj,⁶⁶ iako ti autori nisu imali mogućnost pobliže tipološki odrediti taj prikaz mača, zadovoljivši se općom atribucijom o karolinškoj ili čak vikinškoj pripadnosti tog oružja, imajući na umu višekratno ustanovljene originalne nalaze željeznih mačeva u dalmatinskohrvatskim grobovima. Sustavnim proučavanjem fundusa karolinških oružja, posebice mačeva (spata) kovanih u kasnijem 8. i u 9. stoljeću, kako češćih u dalmatinskohrvatskim grobovima 9. stoljeća, te rijetkih u međuriječju Save i Drave (oko 800. g. i u ranijem 9. stoljeću), tako i onih u jugoistočnoj Evropi, uključivši i ne malen broj tzv. poslijekarolinških mačeva (spata) 10. i 11. stoljeća, nastojali smo već 1955. g. opredijeliti mač prikazan na dostojanstveniku, i to kao oruž-

je oblikovano po normi s podrijetlom na evropskom Zapadu, s odrednicom da taj primjerak pripada skupini mačeva tipa X (po Petersenovoj nomenklaturi).⁶⁷ Vrlo opsežnu i dugotrajnu skupinu mačeva tipa X, iskonski franačkog radioničkog podrijetla, svrstalo se (po Petersenovoj nomenklaturi) u stariju varijantu X₁ (kasno 9. i 10. stoljeće) i u mlađu varijantu X₂ (završetak 10. i 11. stoljeće). Potonja je varijanta evoluirala dalje, tijekom 11. stoljeća, i to (s novim nazivom) u tzv. tip α (po nomenklaturi Nadolskog). Razmatrajući detaljno fundus poslijekarolinških mačeva (spata) 10. i 11. stoljeća u Jugoslaviji, većinom (željeznih) originala iz uništenih, pretežno slavenskih grobova, napose onih tipa X, tipa α itd., te njima analognih originalnih primjeraka s brojnih inozemnih nalazišta, uključivši i izbor prikaza mačeva na tadašnjim likovnim spomenicima u Evropi, još smo se jednom osvrnuli na dostojanstvenikov klesani mač, taj prvorazredni plastično-ikonografski i kulturnopovijesni izvor, u smislu vrednovanja sveukupnog spomenika druge polovice 11. stoljeća, determinirajući taj mač kao spatu tipa X₂.⁶⁸ Mimogred upućujemo također na drugi primjer kamenog spomenika vjerojatno iz 11. stoljeća u dalmatinskoj Hrvatskoj, a taj je ulomak pluteja i na njemu reljefni prikaz hrvatskog ratnika, s opasanim mačem, nađen odavno do kamene crkve sv. Martina — iskonski franačkog sveca — na sjevernodalmatinskom nalazištu Pridraga, kod Novigrada; reljefno klesan ratnik doista je rustikalno rađen, što vrijedi i za mač, no njegova elipsoidno oblikovana jabučica — najsignifikantniji element pri tipološkom određivanju spata — indicira nam donekle tip α .⁶⁹ Biskupijski plastično figuralan tip dostojanstvenika kudikamo je kvalitetnije klesan u odnosu na plitak i nedotjeran reljefni lik pridraškog ratnika, premda potonji, usprkos primitivnoj izradbi, s naglašenim, dugim mačem, djeluje relativno impresivno. Oružje zgotovljeno tehnikom klesanja na figuralno biskupijskom i na reljefno pridraškom kamenu spomeniku utoliko je važno, što dokazuje svakako upotrebu spata tipa X (mlađe varijante) i po svojoj prilici spata tipa α tijekom 11. stoljeća u dalmatinskoj Hrvatskoj. Valja upozoriti na činjenicu da pojavljivanje kameno-klesarskih svjedočanstava signifikantno dopunjuje arheološku datost o prilično škrtom broju uščuvanih originalnih nalaza (željeznih) spata toga vremena.⁷⁰

Nakon naše digresije glede predromaničke kamene skulpture likova s opasanim mačevima — *nota bene* vrlo rijetkim pojavama u Slavena — vraćamo se ponovo neposrednom komentiranju Váňina teksta. Već je rečeno da je Váň ondje kudikamo opširnije prikazao velikomoravsku državu i njezine značajne kulturne manifestacije u razmjeru s prvim državnim tvorbama južnih Slavena, dajući u relacijama svojega teksta izvjesnu prednost Hrvatima. Ipak valja spomenuti da je Váň s obzirom na velikomoravsko crkveno graditeljstvo (uglavnom 9. stoljeća) reproducirao niz tlorisa crkava (ukupno 12, str. 114, 115), i to popratio komentarom u pripadnom opisu da je ono primalo utjecaje iz zapadne i jugoistočne Evrope, aludirajući u potonjem slučaju na graditeljstvo svojstveno hrvatskoj kneževini 9. stoljeća (bilo je riječi o tome prilikom komentiranja Váňina teksta povodom crkve sv. Donata u Zadru). Međutim, Váň nije uza svoj tekst o Hrvatima reproducirao ijedan tloris sakral-

nog graditeljstva, iako je Váňa znao da takvi tlorisi postoje — svakako raznovrsniji i u znatno većem broju u odnosu na tlorise moravskih crkava — npr. u Karamanovoj knjizi »Iz kolijevke . . .«, n. dj. (bilj. 41), a ta mu je knjiga bila dostupna (vidi ovdje bilj. 58).⁷¹ Od daleke 1930. g. (tad je tiskana Karamanova citirana knjiga) naovamo bilo je, dakako, niz novih otkrića sakralnih zdanja i revizija nekadašnjih brojnih otkrića; sjetimo se npr. objavljenih publikacija Dyggveovih, Gunjaćinih i drugih istraživača. Upućujemo na u našim bilješkama navedeno djelo »Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture« (1978) koje sadržava golemo mnoštvo tlorisa (u prvom redu od autora T. Marasovića i drugih). Stekli smo dojam da je nerazmjer očigledan i nepravedan.

Váňa se u svojem tekstu o velikomoravskoj državi osvrnuo, posve razumljivo, i na poznato visoko dostignuće u zlatarstvu, reproducirao je (str. 110, 111) kićeni jezičac i raskošan par naušnica (nalazište Staré Město), te niz pozlaćenih raznoliko ukrašenih kuglastih puceta za odjeću, tipičnih proizvoda umjetničkog obrta, u dokumentarnim crtežima. Moramo prigovoriti Váni — iako on inače ističe (str. 129, 159) zlatarstvo u Hrvata — da je potpuno izostavio u prikazu južnih Slavena neizostavno reproduciranje slavenskog ženskog nakita, naročito naušnica. U dalmatinskoj Hrvatskoj filigranom su ukrašene naušnice osobito tipični i vrlo česti prilozi u grobovima. Nikle su prema bizantskim prototipovima, no proizvedene su u domaćim zlatarskim radionicama, u zaleđu tad bizantskih gradova na istočnojadranskoj obali. Rasprostranjene su u velikom radijusu kod južnih Slavena tijekom srednjega vijeka, osobito su mnogobrojne u dalmatinskoj Hrvatskoj (od jednostavnih karičica do odredivih tipova kićenih primjeraka), gdje je opstojalo najznatnije radioničko žarište. Nikako nije igra slučaja da je ondje trajala jaka zlatarska tradicija koja se do današnjice zrcali u hrvatskoj seljačkoj ženskoj nošnji mjestimice upravo u dalmatinskoj Zagori. Karamanovom je zaslugom znanstveno determiniran bogat arheološki fundus naušnica, kako se to može slijediti u Karamanovim radovima, od »Iz kolijevke . . .«, n. dj. (bilj. 41) dalje.⁷² Golem fundus nalaza naušnica (danas više tisuća primjeraka) ponukao je Jelovinu na rad o statističko-tipološko-topografskom pregledu starohrvatskih naušnica na teritoriju Hrvatske,⁷³ pa upućujemo Vánu na ondje sažete podatke i na širi izbor velikoga broja reproduciranih, često kićenih, naušnica. Statistički su one većinom evidentirane u regiji omeđenoj rijekama Zrmanjom i Cetinom, dakle na matičnom području hrvatske države. Váňa nije, usprkos navedenim pokazateljima, u knjizi »Die Welt der alten Slawen« reproducirao starohrvatske naušnice nijednim primjerkom, što vrednujemo kao apsurd. Uostalom, u knjizi »Welt der Slawen« nije J. B. reproducirao nijedan fotosnimak starohrvatskih naušnica! Suprotno tom ne malom propustu, pripominjemo da su u knjizi »Welt der Slawen« brojno reproducirane raznolike naušnice, karakteristične za alpskoslavensku karantansko-köttlachsku kulturnu skupinu, i to: str. 92, sl. 10 (nalazište Bled-Brdo); str. 117, sl. 10, 12 (nalazište Krungl); str. 118, sl. 14 i str. 119, sl. 15, 18 (nalazišta Pitten, Hausmening). Te su slike pripadne uz tekst P. Korošec (u 1 primjerku naušnice) i uz sli-

jedeći tekst H. Friesingera (ostali primjerci naušnica). Toliko naših glosa glede južnoslavenskih naušnica ranoga srednjeg vijeka.

Zaključno se osvrćemo na temu o bjelobrdskoj kulturnoj skupini, tj. bjelobrdskoj kulturi predočenu u Váňinu tekstu. U našim glosama dodir-nuli smo već navedenu temu o toj kulturi, povodom spomenutih 5 redaka J. B. o njoj u »Welt der Slawen« (str. 100) i slučaja s grobljem Vukovar-Lijeva bara (vidi naš 8. pasus, nakon bilj. 10 do bilj. 13 i bilj.12). Váňa je pisao (str. 130) o bjelobrdskoj kulturi, ukupno 22 retka, i to stručno, jer on je izvrstan poznavalac brojnih groblja te kulture 10. i 11. stoljeća, usredotočene ponajviše u Panonskoj nizini. Autor ističe stvaranje te samostalke kulturne skupine u 10. stoljeću ponaosob na području sjeveroistočne (točnije sjeverne, opaska Z. V.) Jugoslavije, inače rasprostranjene u Mađarskoj, Slovačkoj i djelomice u Transilvaniji, a prodrla je također u susjedna slavenska područja. Pri razvoju te kulturne skupine sudjelovali su i Mađari — tad pridošao i nov čimbenik moći u Karpatskoj kotlini — u 10. stoljeću prebivali su Mađari samo u sjevernom dijelu Transdanubije (uključivši južnu Slovačku) i pogotovo u gornjem Potisju (opaska Z. V.) Mađari su postepeno i nesmiljeno podjarmili slovačke i panonske Slavene (opaska Z. V.). U toj su se kulturnoj skupini pretopili manje-više slavensko-avarski, starohrvatski, slavensko-köttlachski, velikomoravski i čak istočnoslavenski (npr. import srebrnih grozdolikih naušnica tzv. tipa Volinj, opaska Z. V.) utjecaji s nadošlim mađarskim utjecajima (intenziviranim mađarskom ekspanzijom u 11. stoljeću, opaska Z. V.). Kulturni se inventar bjelobrdskog tipološkog obilježja manifestira (uz izvjesne stare tradicije udomaćenih panonskih starosjedilaca, opaska Z. V.) većinom specifičnim, ponajviše ženskim nakitom, pretežno od bronce, gdjekad od srebra (ili legure, što vrijedi napose za lijevane naušnice s oponašanjem filigranskog ukrasa), i to: ogrlicama i narukvicama od pletene žice ili pak takvima od po jedne masivne (štapičaste) žice, te masivnijim narukvicama sa završecima poput zmijskih glava, dvodjelnim ili pak polumjesečastim privjescima, tzv. kauri-školkjkama privjescima, raznoliko oblikovanim (rustikalnijim ili ponekad kićenijim) prstenjem, karičicama-sljepočničarkama (običnim, sa završecima od spiralno vijene žice i pogotovo s onim u obliku slova »S«), lijevanim grozdolikim naušnicama (običnim ili s lunulom na proboj ili mjestimice sa zvjezdolikim privjescima, potonje su stariji relikti po bizantskom prototipu, opaska Z. V.), te dužim đerdanima, sastavljenim od nizova zrnaca, pretežno jednolikih (većinom od staklene paste) itd.

U Jugoslaviji je tradicija bjelobrdske kulture — nazvane (i po Váňi) po eponimskom nalazištu Bijelo Brdo (vidi ovdje bilj. 12) — tinjala do u kasni srednji vijek, a neki se njezini elementi mogu zapaziti (po Váňi) i u podunavskoj seljačkoj narodnoj nošnji. — Usporedimo li taj Váňin značaki pisan tekst (neznatno dopunjen od nas), iako sažiman, no precizan — str. 130 u »Die Welt der alten Slawen« — s tekstom od samo 5 redaka J. B. — str. 100 u »Welt der Slawen« — ne možemo se oteti dojmu o površnosti i o doista oskudnoj upućenosti J. B. u arheološku problematiku Panonske nizine u 10. i 11. stoljeću.^{74,75}

Rad prihvaćen za tisak 18. studenoga 1986.

BILJEŠKE

¹ Naslov časopisa: *Die Welt der Slawen, Vierteljahresschrift für Slawistik*, Wiesbaden, počevši od 1956. g. — Ondje npr. važan rad o kulturnom naslijeđu južnih Slavena u svjetlu etnologije, autor M. Gavazzi (Zagreb), god. I, sv. 1, 1956, 63—81. Taj sintetično koncipiran rad, nepoznat autorima poglavlja V, tj. o južnim Slavenima Jugoslavije, bio bi nesumnjivo od znatne koristi prvenstveno ali ne isključivo za te autore.

² Citiran »Rukovět ...« preveden je u nas pod naslovom »Slovenske starine« (1954). — U Zagrebu je odavna izašla pionirski pisana knjiga poznatoga slavista starije generacije, T. Maretića, »Slaveni u davnini« (1899), a ona ni sad još nije izgubila svoju vrijednost. — Navodimo nadalje izbor kasnije znanstvene literature (bez pretenzije na potpunost): J. Korošec, Uvod v materialno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka (1952). — L. Niederle, Rukovět slovanských starožitnosti, přiradio i dopunio J. Eisner (1953). — W. Hensel, Slawiańszczyzna wczesnośredniowieczna, zarys kultury materialnej (1956). — J. Eisner, Rukovět slovanské archeologie (1966). — Z. Váňa, Einführung in die Frühgeschichte der Slawen (1970). — H. Jankuhn, Die Slawen in Mitteleuropa im Spiegel neuer archäologischer Forschungsergebnisse, *Blätter für deutsche Landesgeschichte*, god. 106, 1970. — Z. Kurnatowska, Slawiańszczyzna południowa (1977). — V. V. Sedov, Proischozhenie i ranjaja istorija slavian (1979). — Z. Váňa, Poznámky k etnogenezi a diferenciaci Slovanů z hlediska poznatků archeologie a jazykovědy, *Památky archeologické*, LXXI, 1980. — [U bilj. 2 citiramo iznimno *in extenso* rad H. Jankuhn, 1970 i rad Z. Váňa, 1980.] — Itd.

³ Navodimo ne odveć čestu literaturu s pojedinim kartama rasprostiranja (bez pretenzije na potpunost) npr.: S. Ercegović, *Starohrvatska prosvjeta*, III. ser., sv. 6, 1958, prilog B (karta između str. 176—177). *Časopis Starohrvatska prosvjeta* cit. dalje kraticom SHP. — Z. Vinski, *Vjesnik Arh. muz. Zagreb*, 3. ser., sv. IV, 1970, tab. VIII (karta). — Isti, *Vjesnik Arh. muz. Zagreb*, 3. ser., sv. V, 1971 (karta između str. 74—75). — D. Jelovina, Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine (1976) tab. I (karta). — Z. Vinski, *Vjesnik Arh. muz. Zagreb*, 3. ser. sv. XVI—XVII, 1984, sl. 1, 2 (karte). — D. Jelovina, Mačevi i ostruge karolinškog obilježja u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika (1986) sl. 1, sl. 2 (karte); taj je katalog tiskan dvojezično (hrv. i njem.). — Itd. — J. Belošević (autor potpoglavlja o Hrvatima) navedenu literaturu ne spominje, osim Jelovine knjige 1976. g.

⁴ Taj donekle neobičan naziv navodi se prvotno u izvorima oko sredine 10. st., tj. u čuvenom djelu bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta »*De administrando imperio*«. Na taj se znameniti bizantski izvor (sredina 10. st.) poziva u »Welt der Slawen usput B. Chropovský (poglavlje IX, 162); za isti izvor citiran in *extenso* vidj popis izvora i literature (str.) 317. Za komentirano kritičko izdanje izvora »*De administrando imperio*« vidi i N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku* (1971), 36—39 (s komentarom), 541.

⁵ O velikoj Moravskoj upozoravamo ovdje samo na 2 važne publikacije sintetičkog značaja (u popisu literature »Welt der Slawen« one nisu evidentirane!): Grossmähren, Slawenreich zwischen Byzantinern und Franken (1966); izvrstan katalog RGZM (Mainz) s nizom priloga itd. — J. Poulik, B. Chropovský i kolektiv, *Velká Morava a počátky československe státnosti* (1985); najnovije stanje istraživanja itd.

⁶ Za sve podatke iznesene u ovom pasusu (uključivši argumentiranu kritiku »mađarske fascinacije«), s reproduciranim mačevima, dokumentacijom i opsežnom literaturom, sravnj raspravu Z. Vinski, SHP, III. ser., sv. 15, 1985, 78—106, 110—117, sl. 4, 1; 6, 1, 2; 11, 2 — Za fundus mačeva franačkog radioničkog podrijetla u hrvatskoj kneževini 9. st. sravnj (kao zadnju raspravu) Z. Vinski, *Jahrbuch RGZM*, 30, 1983, 465—501, sl. 1—3, 5, 6, 10—15; nadalje D. Jelovina, n. dj. (bilj. 3, 1986), 7—73, tab. I, III, V, XIII, XIV, XVIII, XXI.

⁷ Poblje o pojedinačnom grobu slavenskog ratnika u podravskom selu Medvedička (prva objava sadržaja groba uz izvještaj o iskopavanju itd.) sravnj raspravu Z. Vinski, *Vjesnik Arh. muz. Zagreb*, 3. ser., sv. X—XI, 1977—78, 165—187, napose

177 (bilj. 193—194a), 185, 198—205, tab. X, XI, XVI, XVII. — Za povijesne podatke o Vojnomiru vidi Klaić, n. dj. (bilj. 4), 168, bilj. 7—12 i instruktivnu povijesnu kartu (str.) 169.

^{7a} Uz u tekstu već citiranu monografiju (1973) mađarske autorice, upućujemo na rad (iste) A. Cs. Sós, objavljen u publikaciji Cyrillo-Methodiana itd. (1964), 222—261, tab. XI—XVI.

⁸ Poglavlje V. potpisuju 5 autora (svrstani abecedno): B. Babić, J. Belošević, S. Ercegović-Pavlović, P. Korošec, D. Minić. U tom su poglavlju izostavljene: Bosna i Hercegovina, te Crna Gora. — Ovom prilikom upozoravamo na knjigu »Rani srednji vijek« (1986), potpisano je više autora; u njoj je arheološki fundus npr. iz Bosne ipak zastupan izborom spomenika.

⁹ J. B. sad je profesor Filozofskog fakulteta u Zadru, prije kustos Arheološkog muzeja u Zadru.

¹⁰ Drugi su autori dokumentirali svoje tekstove valjanim kartama rasprostiranja, kao npr. B. Babić, P. Korošec, H. Friesinger (citirani ovdje u 3. pasusu teksta).

¹¹ Poblježe vidi Z. Vinski, n. dj. (bilj. 3, 1970), 45—92, tab. I—VIII (posebno tab. III, 1—4). — O bjelobrdskoj kulturi s polemikom vidi isti, n. dj. (bilj. 6, 1985), 78—106, 110—117, bilj. 53 i dalje.

¹² Poblježe vidi: Z. Vinski, *Ljetopis JAZU*, knj. 60 (1955), 231—255, sl. 1 (plan groblja) — 41. — Isti, *Archaeologia Jugoslavica*, III, MCMLIX, 99—109, tab. XXXII (plan groblja) — XXXIX. — Upozoravamo ovom zgodom na brošuru N. Klaić, *Crtice o Vukovaru u srednjem vijeku* (1983), 5—160; ta brošura sadržava niz novih i zanimljivih podataka o slabo poznatoj prošlosti grada Vukovara, posebno o feudu kneza Pribine na Vuki i Pribinijoj donjopanonskoj marki, te o mađarskom osvajanju, o imenu Vukovara u srednjem vijeku itd. — U I. poglavlju osvrnula se N. Klaić (str. 1—14) i na naše iskopavanje velikog slavenkog groblja (s inhumacijom) Vukovar-Lijeva bara (vršeno 1951—1953. g.), tj. na naš izvještaj o iskopavanju, vidi Z. Vinski, n. dj. (bilj. 12, 1955). Odmah želimo naglasiti da taj izvještaj, tiskan prije više od 30 g., dandanas prosuđujemo djelomice zastarjelim s obzirom na nekoliko pojedinosti unutar naših tadašnjih zaključaka; njih bi sad nešto drugačije formulirali, no izvještaj nije promašen u cijelosti, kakvim ga N. Klaić želi prikazati. To je slavenko groblje, s izvjesnim staromađarskim primjesama, (sad kao i tad) okvirno datirano u 10. i 11. st., s donjom granicom možda čak unutar prve polovice 10. st. i gornjom granicom na početku 12. st. Gotovo sav grobni inventar pripada bjelobrdskoj kulturi, uz vidne staromađarske natruhe. Osebujni pojedini primjerci kovinskih ukrasa kasne avarsko-slavenske pripadnosti (kasno 8. i početak 9. st.), pojedinačno nađeni u 3 međusobom udaljenim grobovima, unutar groblja, objašnjeni su kao stariji survivali, ili relikti, jer ta 3 inhumirana groba ne mogu biti ranija od ostalog groblja, što smo iscrpno prikazali — vidi Z. Vinski, n. dj. (bilj. 12, 1955), 241—242. N. Klaić naše arheološki pravilno tumačenje ne konvenira, s obzirom na onamošnji kontinuitet življenja na desnoj obali Dunava. Taj nije zamro ondje, na južnopanonskom prostoru, imajući na umu da kasnu avarsko-slavensku kulturu dijeli od bjelobrdske sad već sužena cezura »od nekoliko desetljeća« (naša formulacija prihvaćena od N. Klaić, str. 13). Ta cezura nije ni sad premošćena, usprkos brojnim istraživanjima širom Karpatske kotline, a ne može nju premostiti ni veliko slavenko groblje u Vukovaru. Preuzetno je predbacivanje N. Klaić (glede te cezure i eventualnog povezivanja tih dviju kultura) nama riječima »što on sâm do danas, nažalost, nije učinio« (N. Klaić, str. 14). Na ostale, se dijelom suviše opaske N. Klaić (str. 10—14) ne osvrćemo. To, uostalom, nije osamljen slučaj da povjesničara N. Klaić nije zadovoljilo gledište arheologa. Dodatno nije beskorisno pripomenuti za informaciju N. Klaić da na glasovitom nalazištu Bijelo Brdo (nedaleko Osijeka) postoji specifična situacija kako slijedi: Ondje je unutar sela (Ul. Velika Venecija) otkriveno, završetkom 19. st. već slavenko groblje — 212 srednjovjekovnih grobova s inhumacijom i nekoliko njih prethistorijskih s incineracijom, te 1907. g. još 20 takvih inhumiranih grobova (uz 2 incinerirana). Baš to je groblje eponimsko, tj. dalo je ime bjelobrdskoj kulturi 10. i 11. st. (vidi ovdje citat u bilj. 74). Nadalje smo u Bijelom Brdu otkrili 1947. g. na obližnjem, iako na drugom položaju, i to na obalnom rubu rukava starog korita Drave, još jedno groblje, isko-

pavano 1947—48. g., s ukupno 63 inhumirana groba i 1 grobom konja. To je potonje groblje avarsko-slavensko, datirano u 7. st. (tzv. srednja faza avarske dominacije). Ondje se na terenu zapravo uočavao dio većeg groblja, dok je ostali dio uništen povremenim odronjavanjem obale u dravsku vododerinu; taj uništen dio groblja pripadao je, čini se, 8. st. (vrijeme drugog avarskog kaganata), a to nam indicira nalaz jezičca (stilski odrediv prijelazom 8. na 9. st.), što smo ga otkopali, sretnim slučajem, na strmini stare obale Drave. Jasno je utvrđeno da navedena 2 groblja nisu povezana jedno s drugim, premda njihova međusobna udaljenost nije velika. Ranije groblje (7. st.) prozvano je Bijelo Brdo I, a kasnije groblje (kasno 10. i 11. st.) pak Bijelo Brdo II. Dakle, ni ta 2 groblja ne pružaju oslonac za arheološko povezivanje avarsko-slavenske kulture i bjelobrdske kulture, tj. cezura i dalje postoji. Tu se za sada ništa ne može učiniti, protivno želji N. Klaić. Međutim, oba groblja nesumnjivo dokazuju kontinuitet naseljavanja u to vrijeme, ondje pri ušću Drave u Dunav. Isto vrijedi, dakako, za desnu obalu Dunava u Vukovaru, što naš izvještaj o iskopavanju, vidi Z. Vinski (bilj. 12, 1955), nije negirao, usprkos sumnji N. Klaić i u tom vidu. — Kako arheolozi (proučavanjem materijalne kulture u smislu prvorazrednih nepisanih izvora) tako povjesničari gdjekad mijenjaju tijekom godina svoje prijašnje zaključke, a pokatkad ih i ispravljaju, smatramo signifikantnim primjermom stav N. Klaić, i to s obzirom na okolnosti i vrijeme seobe Hrvata. Dok je imenovana 1966. g. zastupala o tom jednu tvrdnju (vidi N. Klaić, Hauptmannov zbornik, *Razprave*, V, SAZU itd. 1966, 20—35), imenovana je 1984. i 1985. g. promijenila topogledno svoje mišljenje i zastupa drugu tvrdnju (vidi ovdje literaturu citiranu u bilj. 34)!

¹³ Sравни »Welt der Slawen« 95, sl. 20 sa slikama: Z. Vinski, n. dj. (bilj. 12, 1955) sl. 3, te isti, n. dj. (bilj. 12, MCMLIX), tab. XXXIII, 3.

¹⁴ Podatke o nalazištu Maklinovo brdo (uključivši vinograd S. Drče) crpimo iz knjige: J. Belošević, Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća (1980), 44—48, 109, bilj. 163, tab. LXXXVIII (2 keramičke posude, po J. B. navodno starohrvatske žare čak 7. st.). — O citiranoj knjizi J. B. postoji nekoliko prikaza u nas i u inozemstvu. Upućujemo ovdje na 2 inozemne stručne recenzije: V. Tovornik, *Archaeologia Austriaca*, sv. 67, 1983, 168—170. — R. Kenk, *Praehistorische Zeitschrift*, sv. 58, 2, 1983, 284—289 (potonja je opsežna recenzija objektivno-kritička i najbliža istini).

¹⁵ Naše gledište o groblju na Maklinovu brdu s obzirom na pojavu navodnih žara 7. st. i usporedbu sa slavenskim biritualnim grobljima 8. i početka 9. st. u Austriji i Moravskoj formulirali smo već u neobjavljenoj ocjeni disertacije J. B. (ona je osnovica knjige J. B. citirane ovdje u bilj. 14), podnesene Filozofskom fakultetu u Zadru 1. 4. 1977. g. (tipkana ocjena, str. 3, u arhivu dekanata Fil. fak. Zadar). — O spomenutim slavenskim grobljima 8. i početka 9. st. u Austriji vidi radove H. Friesingera citirane u bilj. 5 i 6 (str. 311) uz tekst istog autora (str. 112) u »Welt der Slawen«; uz literaturu u spomenutim bilj., 5 i 6, upućujemo na slavenske grobove s incineracijom (u humcima) ranog 9. st. u Austriji, vidi H. Mitscha-Märheim, *Acta Congressus historiae Slavicae Salisburgensis in memoriam S. S. Cyrilli et Methodii anno 1963 celebrati* (1966) 22—25.

¹⁶ Poblize vidi J. Belošević, n. dj. (bilj. 14), 97—98, tab. XLIV, 11, LXXIX, 1. — Za datiranje groblja Nin-Zdrijac sravnj isti, n. dj. (bilj. 14) 133—140.

¹⁷ Poblize vidi: F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* itd. (1925), 297—344 (s opsežnim potankostima o zbivanju). — N. Klaić, n. dj. (bilj. 4), 191—208, 221—239. — O kristijanizaciji dalmatinskih Hrvata (sumarno) i o karolinškom toponimu *Civitas Austriae* vidi Z. Vinski, n. dj. (bilj. 6, 1983), 465, bilj. 2, 3.

¹⁸ O navedenim sakralnim i profanim nalazima franačkog podrijetla sravnj Z. Vinski, n. dj. (bilj. 3, 1984), 183—210 (s kartama rasprostiranja i s popisom mačeva). — Isti, n. dj. (bilj. 6, 1983), 465—501, sl. 1—3, 5, 6, 10—15 (s reproduciranim fundusom, kartom rasprostiranja i popisom mačeva). — Isti, n. dj. (bilj. 6, 1985), 66, bilj. 15 (sadržava svu literaturu i sumarne podatke o franačkim sakralnim nalazima u Jugoslaviji).

¹⁹ Vidi ovdje bilj. 16. — Sравни J. Poulík, *Mikulčice, sidlo a pevnost knížat velkomoravských* (1975), 95, 96, sl. 23, 1.

²⁰ O nalazima Blatnica (u Slovačkoj) vidi sumarno: Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas (izdavač J. Filip), 1 (1966), 129 (natuknica sa slikom). — Navodimo izbor literature o tzv. horizontu Blatnica-Mikulčice: K. Benda, *Slovenská archeológia*, XVI, 1, 1968, 229—241. — K. Benda, *Umění*, XIX, 1971, 1—34. — D. Bialeková, *Rapports du IIIe Congrès international d'archéologie slave*, sv. 1 (Bratislava 1975), 1979, 93—103. — Ista, *Datierung des Blatnica-Mikulčice-Horizontes* itd., manuskript predavanja, IV. kongres za slavensku arheologiju (Sofija) 1980 (neobjavljeno). — Z. Čilinská, *Slovenská archeológia*, XXXI, 2, 1983, 265—276. — D. Bialeková u djelu *Die Bayern und ihre Nachbarn* itd. Teil 2 (Symposion Zwettl 1982), 1985, 133—136.

²¹ Vidi sumarno Z. Vinski, n. dj. (bilj. 3, 1970), 66—67. — Tom horizontu pripada malen brončani jezičac (ukras blizak stilu Blatnica) iz konjaničkog groba 1 u sklopu postavarsko-slavenskog groblja u Brodskom Drenovcu (Slavonija), datiranog u prva desetljeća 9. st., поближе vidi (brižnu objavu groblja) K. Vinski-Gasparini, S. Ercegović, *Vjesnik Arh. muz. Zagreb*, 3. ser., sv. I, 1953, 141, 151, 152, 155, tab. IX, 4. — S gore navedenim jezičcem se stilski podudara malen zlatni jezičac (njegova poledina) sa susjednog nalazišta Požeški Brestovac (Prestovatz u inozemnoj literaturi). Ovo važno nalazište (u nas slabo poznato) navodi se u literaturi ili možda kao »blago« (?) ili kao skupni nalazi iz uništenih grobova, nesumnjivo datirani u rano 9. st. (okolnosti nalaza nepoznate, otkriveno već u prvoj polovici 19. st., nalaze čuva Kunst-historisches Museum, Wien); radi se o zlatnoj garnituri pojasa, obilježenoj dijelom ornamentima srodnim stilu Blatnica, o zlatnom nakitu (npr. bizantska grozdolika kičena naušnica), o jezičcu za korice mača, ranokarolinškog obilježja (od slitine) — tipološki bliskom jezičcu brončane garniture korica ranokarolinškog mača (tip K) iz istovremenog groba 1 nalazišta Biskupija-Crkvina (kod Knina), datiranog na početak 9. st., vidi: Z. Vinski, n. dj. (bilj. 6, 1983), sl. 10, 8. — Isti, n. dj. (bilj. 3, 1984), 189. — Izbor literature za Požeški Brestovac: J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn* (1905), II, 423—426, III, tab. 320. — J. Strzygowsky, *Altai-Iran und Völkerwanderung* (1917), 251, sl. 202. — A. Riegl, H. Zimmermann, *Kunstgewerbe des frühen Mittelalters, Die spätrömische Kunst-Industrie, Teil II* (1923), 101, sl. 95, 96. — N. Mavrodinov, *Madara* itd., knj. II (1936), 244—246, sl. 260, 261. — Isti, *Archaeologia Hungarica*, XXIX (1943), 77—84, sl. 43, 44. — S netom spomenutim malenim brončanim jezičcem iz konjaničkog groba 1 u Brodskom Drenovcu stilski je podudaran (što je maločas rečeno) malen zlatni jezičac — tj. njegova poledina — iz Požeškog Brestovca; potonji je npr. reproduciran u literaturi: J. Hampel, n. dj. (bilj. 21), III, tab. 320, 5. — N. Mavrodinov, n. dj. (bilj. 21, 1936), sl. 260, 7; 261, 7 (poledina). — Isti, (bilj. 21, 1943) sl. 43, 7; 44, 7 (poledina).

²² Poblіже vidi K. Simoni, *Vjesnik Arh. muz. Zagreb*, 3. ser., sv. XIX, 1986, 217—227, tab. 1, 2.

²³ Vidi Lj. Karaman, *Rad JAZU*, knj. 268, umj. razr. 4 (1940), 22—24, sl. 20.

²⁴ J. Belošević, n. dj. (bilj. 14), 65, 67, 97, tab. LXXXIII, 1—12.

²⁵ Sravni J. Belošević, n. dj. (bilj. 14), tab. LXXXIII, 16, 16a; 15.

²⁶ J. B. zna za u svojoj knjizi nereproduciran brončani jezičac završetka 8. st. s nalazišta Podgrađe i naslućuje: »a slični su jezičci registrirani na starohrvatskim poganskim nekropolama poganskog vremena u Dalmaciji«. Citat J. B. u njegovoj knjizi (vidi ovdje bilj. 14, str. 62). *De facto* radi se o nekolicini adekvatnih slučajnih nalaza iz Biskupije-Crkvine, a ne o drugim »starohrvatskim poganskim nekropolama« (vidi gornji citat).

²⁷ Poblіже vidi P. Korošec, *Sbornik Narodního muzea v Praze*, XX, 1/2, 1966, 179—189. — Z. Vinski, n. dj. (bilj. 3, 1970), 76, bilj. 160a (import iz Moravske kroz Karantaniu u 10. st.). — Sravni J. Belošević, n. dj. (bilj. 14), 90, bilj. 16—18 (ponešto drugačije gledište).

²⁸ Za literaturu o kadicnici vidi Z. Vinski, n. dj. (bilj. 6, 1985), 66, bilj. 15. — Ta je kadicnica reproducirana u novije vrijeme vrsnim fotografijama u boji u 2 navrata: isti, n. dj. (bilj. 7, 1977—78), 162—164, bilj. 119, tab. IX. — Isti u knjizi »Rani srednji vijek« (1986), 28, tab. 27.

²⁹ Poblіже J. Belošević, n. dj. (bilj. 14), 26, 99, 100 i dalje često, tab. XXV (ortogonalan crtež trojnog groba, tj. kostura muškarca, žene i djeteta s ucrtanim priložima *in situ*), XXVI, 1—33 (crteži svog grobnog inventara).

³⁰ Za sve opservacije navedene u gornjem (dugom) pasusu vidi opširnije, argumentirane podatke, popraćene citatima i dokumentiranim slikovnim građom u literaturi: Z. V i n s k i, *SHP*, III, ser., sv. 11, 1981, 39, 40. — I s t i, n. dj. (bilj. 6; 1985), 72—74, bilj. 23 (putujući trgovci oružjem i putujući oružari), 29—37. — D. J e l o v i n a, n. dj. (bilj. 3, 1986), 7—73, sl. 1—3, tab. I—XXXIV (katalog vidi bilj. 3).

³¹ O rezultatima naših istraživanja održali smo 1965. g. predavanje (»Oružje na području starohrvatske države do godine 1000«) na I. međunarodnom kongresu za slavensku arheologiju u Varšavi [Warszawa (vidi publikaciju tog varšavskog kongresa, sv. III, 1970, 135—158, sl. 1—10)]; ondje je, uz ostalo, prvi put dokumentiranim crtežom objavljena grobna cjelina sa signiranim mačem groba 1 (str. 138, 149, 150, sl. 3), *nota bene* originalni predložak za sve kasnije reprodukcije crteža groba 1, bilo u našim kasnijim radovima, bilo u knjigama D. Jelovine (1976, 1986). D. Jelovina je, uostalom, svagdje nas korektno citirao. Grob 1 u našim smo radovima novijeg vremena ponovo prezentirali (uz sitne tekstovne dopune), zbog osobite važnosti te grobne cjeline, i to u 3 navrata: a) 1968. g., vidi Vesnik Vojnog muzeja, 11—12, 70—74, sl. 1 (crtež grobne cjeline), sl. 2 (fotosnimak mača u sadašnjem stanju), sl. 3 (fotosnimak mača u bivšem stanju, prije njegova radikalnog elektrolitičkog čišćenja), sl. 4 (rendgenski fotosnimak mača s prepoznatljivim slovima natpisa ULF-BERHT); naš rad ističe prednosti rendgenskog snimanja, s grobom 1 kao paradigmom; — b) 1981. g., vidi raspravu n. dj. (bilj. 30), 20—37, bilj. 81 (sa svom dotadašnjom literaturom, sažetim podacima i komentarom o grobu 1); tab. V, 1—20; — c) 1983. g., vidi raspravu n. dj. (bilj. 6, 1983) 483, 499, bilj. 101—104, sl. 10, 1—20 [analogno crtežu grobne cjeline tab. V, 1—20 u hrv. raspravi pod b) ponovljen dokumentaran crtež inventara grobne cjeline groba 1, po citiranom predlošku u varšavskoj kongresnoj publikaciji.]. Pripominjemo da smo ovu raspravu pisali za inozemnu javnost na njemačkom jeziku; ona je nešto proširena i dopunjena verzija rasprave navedene pod b). Pozivajući se na naše rasprave [ovdje pod c) i b)] vrednovali smo još jednom grob 1, i to 1984. g., bez reproducirane grobne cjeline, vidi rad n. dj. (bilj. 3, 1984) 189—209. Toliki komentar o našim radovima glede groba 1.

Grob 1 reproducirao je također D. Jelovina 1976. g. u svojoj knjizi, vidi n. dj. (bilj. 3, 1976), tab. XXXVI, 1—20, ali s korektnim citatom str. 116, 117, bilj. 176, 177; uzor grobnom inventaru (na tab. XXXVI, 1—20) komplementaran je grob u (citiranoj) varšavskoj kongresnoj publikaciji, iako je autor na njegovoj (citiranoj) tabli izvršio izvjesne izmjene rasporeda pojedinih crteža grobnih nalaza. Nadalje je D. Jelovina 1986. g. u (citiranom) katalogu, vidi n. dj. bilj. 3, 1986, detaljno opisao grob 1, s navedenom literaturom za svaki pojedini artefakt te grobne cjeline, vidi str. 15—17, 47—49; po uzoru na komplementaran grob objavljen u (citiranoj) varšavskoj publikaciji reproduciran je isti inventar groba 1, doduše novo crtano, u nešto drugačijem rasporedu smještaja nekoliko crteža na tab. I, 1—18, II, 19, 20, počeđenom formatu te kataloške publikacije. U njoj je grob 1 najopširnije prezentiran.

³² Opis slike, tj. crteža groba 1 (str. 98), tiskan je na susjednoj str. 99. Valja ispraviti u tom opisu ovo: Nedovoljno je točno da su mač i ostruga karolinškog biljega, jer su mač i ostruge ranokarolinške izradevine, proizvedene sigurno prije 800. g.; bizantski solid kasnijeg 8. st. u ovom specifičnom slučaju ne datira grob 1, jer je pokop uslijedio nakon 800. g., tj. početkom 9. st., zbog povijesnih datosti.

³³ Upućujemo na izbor odgovarajuće literature (bez pretenzije na potpunost), citirane iznimno *in extenso*, kako slijedi: L. j. H a u p t m a n n, Karantanska Hrvatska. Zbornik kralja Tomislava, posebna djela JAZU, knj. XVII (1925), 297—317. — I s t i, Kroaten, Goten und Sarmaten, *Germano-Slavica*, III, 1935, 95—127, 315—355. — R. N a h t i g a l, Donesek k zgodovini vprašanja o imenu Hrvat, *Etnolog*, 10—11, 1937—39, 383—413. — I s t i, O etimologiji izraza — Kosez, *Slavistična revija*, 8, 1955, 165—168. — B. G r a f e n a u e r, Hrvati u Karantaciji, *Historijski zbornik*, X—XII, 1958—59, 207—231. — O. K r o n s t e i n e r, Gab es unter den Alpen slawen eine kroatische ethnische Gruppe?, *Wiener slavistisches Jahrbuch*, 24, 1978, 137—157. — A. P l e t e r s k i, Karantanski Slovani in Neslovani, *Arheološki vestnik*, XXVI, 1985, 351—357. — W. P o h l, Das Awarenreich und die »kroatischen« Ethnogenesen, Die Bayern und ihre Nachbarn itd. Teil 1 (Symposion Zwettl 1982) 1985, 293—295, 298. — R. K a t i č i ć, Die Anfänge des kroatischen Staates. Die Bayern und ihre Nachbarn itd. Teil 1 (Symposion Zwettl 1982) 1985, 311, 312, bilj. 58.

— O primjercima evidentiranih kamenih spomenika, ukrašenih pleterom, u Koruškoj, npr. s nalazišta Moosburg, St. Peter am Bichl, Millstatt (tj. Karnburg-okolica, Gurk-okolica, Millstatt i okolica, *Teurnia*-St. Peter im Holz itd.) vidi C. Lucerna, Tragovi saobraćaja između Karantanije i Dalmacije u doba Karlovića, *Vjesnik Hrv. arh. društva* itd., prilog n. ser., sv. XVI, 1935, 1—24, sl. 1—6.

³¹ Npr.: N. Klaić, *Zgodovinski časopis*, 38, 4, 1984, 253—270. — Ista, *SHP*, III. ser., sv. 15, 1985, 31—60. — Sravni: L. Margetić, *Zbornik Hist. zavoda JAZU*, sv. 8, 1977, 5—58 (i ocjenu rada L. M., autor M. Suić, n. dj., 89—100). — R. Katičić, n. dj. (bilj. 33), 299—312. — Vidi i noviji članak N. Klaić, objavljen u dvo-tjedniku »Oko«, god. XIV, br. 387, 8, 9, br. 388, 8, 9. Pripominjemo da se taj članak N. Klaić razlikuje u mnogo čemu od nekad objavljenog rada (njezina prethodnika na katedri za hrv. povijest Sveučilišta u Zagrebu) M. Barade, *SHP*, III. ser., sv. 2, 1952, 7—17, koji se bavi dijaspomom Hrvata u odnosu s Avarima.

³² Za informaciju upozoravam na 2 značajnija potpoglavlja u knjizi N. Klaić, n. dj. (bilj. 4), i to u poglavlju IV (Stvaranja kneževina) na potpoglavlje 4: »Pokušaj ujedinjavanja Panonskih Slavena«, 208—212 (odnosi se na kneza Ljudevita Posavskog); nadalje u poglavlju VI (Učvršćenje hrvatskog kraljevstva ...) na potpoglavlje 2: »Tomislav proširuje državu«, 275—279, 282 [odnosi se na kralja Tomislava i na njegovo sjedinjavanje znatnog dijela Slavonije (savsko-dravskog interamnjia) kraljevini Hrvatskoj].

³³ Za informaciju J. B. Navodimo npr.: Lj. Karaman, *Viestnik Hrv. arh. društva*, n. ser., sv. XXII—XXVIII, 1942—43, 103, 104, sl. 19. — Ista, *Živa starina* (1943), 40, 41 (sl.), 42, 44. — Ista, *Peristil* itd., sv. III, 1960, 107—109. — Vidi još M. Šeper, *Nachrichten des Deutschen Instituts für merowingisch-karolingische Kunstforschung*, 14—16, 1957—58, 3—21, sl. 1 (krsni zdenac), 2 (cjelokupan natpis); (str.) 1—3 (osvrtna na stariju literaturu). — Sravni N. Klaić, n. dj. (bilj. 4), 196 (sl.), 197, 198, bilj. 74—80. — Poblize vidi sažet tekst i vrsne fotosnimke (s pojedinostima) u publikaciji S. Gunjača, D. Jelovina, *Starohrvatska baština* (1976), 93, br. 1, tab. 1—3.

³⁴ Poblize vidi: Lj. Karaman, *Vjesnik za arh. i hist. dalm.*, sv. XLVII—XLVIII, prilog 1 itd., 1924—25 (1925), 3—27, tab. I, II. — Za taj tekst, sažet no dopunjen, vidi: isti, *Zbornik kralja Tomislava*, posebna izdanja JAZU, knj. XVII (1925), 391—412, tab. I, II. — Ista, *Hauptmannov zbornik, Razprave*, V, SAZU itd. 1966, 11—129, sl. 1. — Napominjemo da se F. Bulić davno prije Karamana po-tanje bavio splitskim baptisterijem sv. Ivana i mramornim reljefnim pločama op-late, vidi F. Bulić, *Hrvatski spomenici u kninskoj okolini* itd. (izd. JAZU), sv. I, 1888, 38—42, tab. XIV (tloris, krstionice), XV, br. 41—44, XVI, br. 45, 46 (1 ploča s bareljefom i 5 ploča ukrašenih s predromaničkom ornamentikom). — O bareljefu također je pisao K. Prijatelj, *SHP*, III. ser., sv. 3, 1954, 68—71, sl. 2 (u bilj. 6 popis literature). — Vidi još ovdje bilj. 60 zbog citata publikacije S. Gunjača, D. Jelovina, n. dj. (bilj. 36).

³⁵ Vidi Lj. Karaman, n. dj. (bilj. 36, 1943), 70, 72, 73 (sl.). — O kruni vladara na splitskom bareljefu: M. Abramić, *Šišićev zbornik* (1929), 1—13, sl. 1—7. — E. Dyggve, *Acta Arch.* (Kopenhagen), sv. XXXI, 1960, 175—182, sl. 1—17. — Pripominjemo i raspru glede donekle spornog pitanja jesu li ploča s bareljefom, te ostale 5 kamene ploče, ukrašene pleterom 11. st., u splitskom baptisteriju, klesane u Spli-tu (po Karamanu), ili su njih 6 prenesene — kao dijelovi oltarne pregrade kasnijeg 11. st. — u Split iz obližnjeg Solina, tj. iz tzv. Šuplje crkve, odnosno iz znamenite trobrodne bazilike sv. Petra i Mojsija [11. st., građene na starijem starokršćanskom zdanju — vidi E. Dyggve, *History of Salontan Christianity* (1951), 133, 134, 141, bilj. 41—44, sl. VI, 16—21 itd.], poznate krunidbene crkve kralja Dmitra Zvoni-mira [vidi: L. Katić, *Hrv. Kolo*, XXXIII, 1943, 187. — E. Dyggve, n. dj. (bilj. 38, 1951), 133, 146, bilj. 41]. Tu potonju tvrdnju ističe E. Dyggve, Antidoron M. Abramić, vol. I = *Vjesnik za arh. i hist. dalm.*, LVI—LIX, 1954—1957, 238—243, tab. XXVII, 1—6 (fotosnimci svih 6 ploča, oplata krstionice), XXVIII, XXIX. Dyggve-ovu tvrdnju podupiru npr. Ž. Rapanić, navodeći ukrasne pojedinosti, vidi: *Vje-snik za arh. i hist. dalm.*, sv. LX, 1958, 104, bilj. 11, N. Klaić, n. dj. (bilj. 4) 442, bilj. 4) 442, bilj. 107—109; potonja je u svojoj knjizi (1971) mimoišla rad Lj. Karamana, n. dj. (bilj. 37, 1966), gdje on kritički pobija Dyggveovu tvrdnju, zastupajući

i dalje svoje gledište o splitskom, tj. lokalnom radioničkom podrijetlu — povezanom uz ogradu u splitskoj stolnoj crkvi — sviju 6 osebujućih ukrašenih, epigrafički, začudo, nijemih kamenih ploča (uključivši bareljef s izuzetno značajnim i rijetkim likovnim prikazima), vidi isti, n. dj. (bilj. 37, 1966) 115—120, bilj. 12—14, 16—21, sl. 1, 2. — Sravnj isti, *Peristil* itd., sv. I, 1954, 183. — Bareljef (uz osvrt na ostale ploče) u splitskom baptisteriju, podrobno je analiziran još u 2 navrata, поближе vidi: K. Prijatelj, n. dj., (bilj. 37), 68—71. — I. Petricioli, *Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji* (1960), 28—32, bilj. 68—102, tab. VII. Potonja razmatranja sadržavaju pedantnu stilsku interpretaciju s nizom dotad nezapaženih pojedinosti. Oba autora podržavaju Karamanovo gledište.

³⁹ Među njegovim značajnim radovima, ističemo posebice knjigu Lj. Karaman, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva* (1963), 5—139, bilj. 1—42; takvu sintetički koncipiranu knjigu, po razini bez paralela u Jugoslaviji, mogao je napisati jedino zreo stručnjak vrlo fundiranog znanja i dugogodišnjeg radno-profesionalnog iskustva. O radu Lj. Karamana pisalo se nekoliko prigodnih osvrti i nekrologa s nepotpunim bibliografijama, što ih ovdje ne navodimo, osim duhovitog sjećanja na tog istaknutog znanstvenika povodom desetgodišnjice njegove smrti, gdje se vrednuje izvrsna metodika rada i ocrtava njegov položaj u sklopu znanosti o umjetnosti u Hrvatskoj, vidi T. Stahuljak, *Peristil* itd., sv. XXIV, 1981, 149—157, bilj. 1—20. Ove bilj. sadržavaju pomniju dopunu Karamanovoj bibliografiji (povodom njegove sedamdesetgodišnjice života), a iz nje proizlazi da je taj autor do 1957. g. bio objavio 10 knjiga, cca 100 rasprava i cca 200 članaka i osvrti, vidi *Peristil* itd., sv. II, 1957, 7—16 (bibliografiju sastavilo uredništvo). — Sravnj A. Horvat, *Peristil* itd., sv. 14—15, 1971—72, 24—36 (bibliografija od 1920. do 1966. g.).

⁴⁰ Lj. Karaman, n. dj. (bilj. 23), 20—39, bilj. 50—114.

⁴¹ *Pobliže* vidi Lj. Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti* itd. (MCMXXX), 59—62 (60 nacrti presjeka i tlorisa dvorske kapele Karla Velikog u Aachenu), sl. 20, 25, 26 (fotostimci sv. Donata u Zadru).

⁴² N. Klaić, I. Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku* itd. (1976), 123—127 (napose 127, bilj. 23); Petricioli stručna raspravlja o crkvi sv. Donata i reproducira 2 tlorisa (str. 122, 123), te poprečni presjek (str. 125). — O divergentnim gledištima referira I. Petricioli, *Archeologia medievale*, X, 1983, 244.

⁴³ *Pobliže* vidi I. Petricioli, *Peristil* itd., sv. 14—15, 1971—72, 45—52, 48 (fotostimci I. grede ukrašen pleterom), 60 (crtež pletera na 1. gredi). — Vidi N. Klaić I. Petricioli, n. dj. (bilj. 42) 125, bilj. 17, tab. 3, gore.

⁴⁴ Sakralna arhitektura Hrvata na dalmatinskom tlu 9—12. st. mnogobrojna je i tipološki složena, obilježena regionalnim osobitostima, ne samo zbog skromnih dimenzija većine tih građevina. Nije ovdje mjesto referirati поближе o njima, literatura je opsežna. Podsjećamo na Karamanovu knjigu iz daleke 1930. g., vidi Lj. Karaman, n. dj. (bilj. 41), 9—58 i dalje. Navodimo — mimoilazeći ostalu odgovarajuću literaturu — od novijih dostignuća npr. (ekipnu) opsežnu publikaciju T. Marasović, V. Gvozdanović, S. Sekulić-Gvozdanović, A. Močrovičić, *Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture* (1973), 5—183, s mnogobrojnim reprodukcijama fotostimaka, tlorisa itd. (publikacija cit. dalje *Starohrv. arhitektura*); ondje (tab. LXIV) zorna karta rasprostiranja tipova sakralnih zdanja (T. Marasović); sravnj kartu I. Petricioli, n. dj. (bilj. 42, 1983), 242 (po T. Marasoviću). Vidi još prethodnu kartu rasprostiranja starohrvatske arhitekture u brošuri V. Gvozdanović, *Starohrvatska arhitektura* (1969), 15, 16 (prilog karta), — Rijedak primjer vjerojatno predromaničke rotunde je kamena crkva u selu Mali Iž na istoimenom otoku, objavio I. Petricioli, *Peristil* itd., sv. 4, 1961, 5—7, sl. 1—5.

⁴⁵ Crkva sv. Spasa jednobrodna je bazilika (tloris izdužen pravokutnik) s troapsidnim prezbiterijem, lezenama kontraforima, te potpornjacima, ističe se iznimno sačuvan masivan zvonik (poput kule); natpis odanle svjedoči da je crkvu dao graditi donator, župan Gastika itd., a bila je dugo u funkciji. Nekoć se crkva smatrala kasnosrednjovjekovnom — npr. Lj. Karaman, n. dj. (bilj. 41), sl. (fotostimci, tloris, kratak opis) — no novijim saznanjem spoznalo se da nju (uz pojedine crkve srodna tipa) valja datirati već u kasno 9. st. *Pobliže* vidi: S. Gunjača, *Ljetopis JAZU*, knj. 55, 1949, 87—92. — I. Petricioli, *Gunjačin zbornik* (1980)

113—120. — Vidi T. Marasović, *Starohrv. arhitektura*, 57, 61, tab. XXXVI, 4 (tloris, tab. XXXVII a-c (fotostimci). — I. Petricioli, u publikaciji *Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka*, *Izdanja HAD*, sv. 8, 1984, 221—224. — Za kamenu gredu oltarnog septuma s natpisom donatora, župana Gastike vidi (vodič) Führer, *Museum kroatischer archäologischer Denkmäler* (1982) 30, 33 (slika); cit. dalje skraćeno Führer.

⁴⁶ Za dalmatinsko-hrvatsku crkvu sv. Marije poblize vidi: S. Gunjača, *Ljetopis JAZU*, knji. 57, 1954, 9—49, sl. 1—45 + 4 nacrti planova. Ondje je također inkomponiran samostanski kompleks i susjedno starokršćansko nalazište Katića bajami (s ostacima starokršćanske crkve). Gradnja bazilike 9. st. jedva je dokučiva, prekrivena je vjerojatno većom trobrodnom bazilikom 11. st., s upisanim prezbiterijem i trima pravokutnim apsidama; za razliku od crkve sv. Spasa, ona nema potpornjake; zapadno od crkve sv. Marije su 2 pravokutna prostora i trag njezina urušenog zvonika, sjeverno pak samostanski kompleks. Vidi: T. Marasović, *Starohrv. arhitektura*, 64, 16, tab. XLIII, 1 (tloris trobrodne bazilike), XLIV, 4 (fotostimak iste bazilike *in situ* na položaju Crkvina), IV (tloris samostana i bazilike) — S. Sekulić-Gvozdanović, *Starohrv. arhitektura*, 151.

⁴⁷ a) Grobni inventar (naročito raskošne karolinške ostruge itd.) u kneževskim grobovima 9. st., dalmatinsko-hrvatskog vladajućeg sloja, smještenim unutar crkve sv. Marije: Vidi poblize D. Jelovina, n. dj. (bilj. 3, 1986) 24, tab. VII, 82—92 (grob dječaka u zidanoj, presvođenoj grobnici); 22—24, tab. VI, 72—81 (grob muškarca u antičkom kamenom sarkofagu); 22, tab. VI, 65—71 (grob mladića u razbijenom kamenom sarkofagu), svi potanko opisani grobni nalazi popraćeni su dosadašnjom literaturom. — Taj grobni inventar čuva MHAS.

b) Crkveni spomenički kompleks sv. Marije služio je, čini se, i kao mauzolej. Prilično je velik fundus većinom fragmentiranih nalaza crkvenog kamenog namještaja, češće ukrašenog. U MHAS je uspješno pomnijom rekonstrukcijom prezentirani 2 kamena, bogato ukrašena ciborija, jedan od njih (šesterostran) potječe iz starije građevne faze crkve 9. st., a drugi (četverostran) ciborij pripada mlađoj građevnoj fazi crkve iz druge polovice 11. st., kao i rekonstruirana kamena transena s ukomponiranim figuralnim skulpturama, gdje se ističe klesani lik dostojanstvenika podmaklog 11. st. (o tom značajnom spomeniku bit će kasnije riječi), vidi S. Gunjača, *Predavanja u JAZU*, sv. 18 (1958), sl. 20, 18, 13—15. — Führer, n. dj. (bilj. 45), 10, 48 (slika), 49, 50 (rekonstrukcija transene).

⁴⁸ Crkva na Lopuškoj glavici (u Biskupiji) u tlorisu je izduženog pravokutnika s narteksom, ima trikonhan prezbiterij, kontrafori su na zapadnom dijelu crkve. Nju je istražio Gunjača, određivši točan tloris i datiranje u 9. st. Poblize vidi: S. Gunjača, *SHP*, III. ser., sv. 3, 1954, 7—29, sl. 1—54 + 2 plana (nacrti tlorisa crkve i malenog dalmatinskohrvatskog groblja). — Isti, n. dj. (bilj. 47), 21, sl. 12, 1—3 (usporedbe tlorisa starokršćanske crkve u Klapavicama kod Klisa, ranijeg netočnog tlorisa F. Radića i kasnijeg Gunjačina tlorisa dalmatinskohrvatske crkve na Lopuškoj glavici). — T. Marasović, *Starohrv. arhitektura*, 61, tab. XXXVI, 3 (tloris po Gunjači). — V. Gvozdanović, *Starohrv. arhitektura*, 139. — I. Petricioli, n. dj. (bilj. 45, 1984), 221.

⁴⁹ Crkva (kneževska kapela) u Bijaćima (položaj sa značajnim lokalnim toponomom Stombrata) trobrodna je bazilika s jednom (uglatom) apsidom. Novijim iskopavanjima dokazano je da je ovo dalmatinsko-hrvatsko sakralno zdanje podignuto neposredno iznad starije, tj. starokršćanske bazilike; vidi D. Jelovina, D. Vrsalović, *Arheološki pregled*, 10, 1968, 173—176, tab. LX, 1. Ukazuje se na važnost nalazišta, te na okolnost da se crkva sv. Marte navodi u 2 hrvatskim vladarskim ispravama 9. st. — u prvoj knez Trpimir 852. g. potvrđuje nadbiskupiji u Splitu posjede i crkvu sv. Jurja u Putalju, a u drugoj Trpimirov sin knez Mutimir 892. g. presuđuje spor oko tih posjeda, a ta isprava kaže doslovno: »actum est Biaci ante fores ecclesiae sanctae Marthae« — spominje se, uz ostalo, od prije poznat bogato ukrašen (pleterom i dr.) četverostran ciborij s natpisom što navodi sv. Martu itd. Taj je latinski natpis prvi objavio Lj. Karaman, n. dj. (bilj. 41), 152—155, sl. 39 (fotostimak rekonstruiranog ciborija), tab. I, 1 (fotostimak pleterom ukrašene arkade ciborija s latinskim natpisom), sravnj isti, n. dj. (bilj. 36, 1943), 64—66, 65 (fotostimak ciborija); za podroban opis tog ciborija vidi Führer,

n. dj. (bilj. 45), 9, 10 (natpis). U Bijaćima je također s ruševinama onamošnjih profanih zgrada pronađeno 6 kamenih nadvratnika (s dijelovima latinskih natpisa), njih je potanko objavio Karaman, vidi isti, n. dj. (bilj. 41), 170—176, tab. I, 2, 3, II, 1—4, s tvrdnjom da je ondje, u Bijaćima, postojao dvor hrvatskih knezova 9. st., raspravljajući opširno to pitanje, vidi isti, n. dj. (bilj. 41), 156—178. — Za tloris crkve sv. Marte vidi T. Marasović, Starohrv. arhitektura, 64, tab. XLI, 1. — Uz to o datiranju crkve sv. Marte, prije 852. g. vidi S. Sekulić-Gvozdanović, Starohrv. arhitektura, 151.

⁶⁰ Poblježi vidi T. Marasović, Actes du 19e Congrès international d'histoire de l'art (Paris 1953), 117—121.

⁶¹ Poblježi vidi: I. Petricioli u djelu Povijest grada Nina itd. (1969), 310—319, 338—341, tab. 10, 9, dolje. — M. Grgić, Zlato i srebro Zadra i Nina (1972), 151, 152, sl. 19 (dobar fotosnimak u boji ranokarolinškog relikvijara-burse sv. Marcele, sv. Asela i sv. Ambrozija). Netom navedeni sveci štovani su npr. u Akvileji, njihov je omiljen kult utjecao franačkom misijom na Nin, vidi N. Klaić, n. dj. (bilj. 4), 84, 85, 203, 205, bilj. 90. — O stanju istraživanja župne crkve u Ninu vidi P. Vežić, SHP, III. ser., sv. 15, 1985, 201—215 (s brojnim podacima).

⁶² Poblježi vidi: F. Šišić, n. dj. (bilj. 17), 330—332, bilj. 29, sl. 161 (kameni ulomak s Trpimirovim natpisom navedenim u tekstu). — Lj. Karaman, n. dj. (bilj. 36, 1943), 44, 45, 43 (fotosnimak kamenih ukrašenih ulomaka iz crkve Trpimirova samostana u Rižinicama). — T. Marasović, Starohrv. arhitektura, 17, tab. IX, 2 (tloris crkve), X, 1 (fotosnimak).

⁶³ Poblježi vidi: (opsežnu publikaciju) L. Jelić, Dvorska kapela Sv. Križa u Ninu itd., Djela JAZU, knj. XIX (1911), 6—25, tab. III, IV. — Lj. Karaman, n. dj. (bilj. 41), 14, 21, 29, 41, 47, sl. 5 (fotosnimak sv. Križa, s opisom, a odanle je preuzet naš citat naveden u tekstu), 56 (fotosnimak malog portala sv. Križa s ukrašenim nadvratnikom).

⁶⁴ Vidi Lj. Karaman, n. dj. (bilj. 36, 1943), 92 (odanle preuzet naš citat u tekstu), 93 (fotosnimak sv. Križa).

⁶⁵ Vidi M. Barada, Croatia sacra, 13 i 14, 1937, 51.

⁶⁶ Vidi U. Monneret de Villard, L'architettura romanica in Dalmazia itd. (1910), 58—60.

⁶⁷ Poblježi vidi I. Petricioli, n. dj. (bilj. 51), 320—327, sl. (tloris sv. Križa), 11 (uzdužni presjek sv. Križa), tab. 5 (fotosnimak sv. Križa u toku konzerviranja). — Vidi još: V. Gvozdanović, n. dj. (bilj. 44, 1969), 25, 40. — T. Marasović, Atti dell'otavo Congresso di studi sull'arte dell'alto Medioevo (Milano 1962), 346—348. — Isti, Starohrv. arhitektura, 31, tab. XIII, 5a (tloris), 5b (presjek z-i), XV, 1 (fotosnimak sv. Križa). — S. Gunjača, D. Jelovina, n. dj. (bilj. 36), 112, br. 71, tab. 81.

⁶⁸ Nije nam poznato koju je literaturu Vaña konsultirao glede vremena gradnje crkve sv. Križa, no pretpostavljamo da se koristio (još uvijek značajnom iako u pojedinostima zastarjalom) Karamanovom knjigom »Iz kolijevke...« — nju smo nekad pribavili Arch. ustavu ČSAV (Prah) — sravnj ovdje isti, (bilj. 41) 53.

⁶⁹ Poblježi vidi Lj. Karaman, n. dj. (bilj. 41), 131, sl. 145 (umanjen fotosnimak dostojanstvenika, sravnj veći fotosnimak dostojanstvenika uz str. naslova knjige); autor raspravlja o nošnji 11. st., s usporedbom nošnje bugarskog velikaša na minijaturi (oslikanoj oko g. 1000) u menologiju bizantskog cara Bazilija II (975—1025), smatrajući istu slavenskom nošnjom. Autor upozorava također na brkove i naglašenu bradu biskupijskog dostojanstvenika, s usporedbom takvih atributa na 3 bradata lika prikazana na kamenom bareljefu u splitskoj krstionici 11. st., obučena u franačku nošnju — n. dj. (bilj. 41) sl. 20; nadalje na bradati lik, tj. reljef rustikalno klesanog hrvatskog ratnika (ulomak kamenog pluteja) nađen do crkve sv. Martina s nalazišta Pridraga (kod dalmatinskog Novigrada), 11. st. — n. dj. (bilj. 41) sl. 130. Reljef čuva MHAŠ u Splitu. — Prva objava, kako dostojanstvenika iz Biskupije, tako ratnika iz Pridrage: F. Radić, SHP, god. I, br. 4, 1894, 245, 246 (reproduciran je lik dostojanstvenika s prednje i stražnje strane skulpture, nadalje lik ratnika).

⁷⁰ Vidi: Lj. Karaman, n. dj. (bilj. 23), 16, 17, bilj. 36, 40, sl. 16. Autor ponavlja paralelu s bugarskim velikašem, oslikanom na minijaturi (vidi ovdje podatak bilj. 59), zbog nožića koji mu visi o pasu, te upućuje na nožu sličan predmet (u kesici)

uklesan niz pojas dostojanstvenikov. Osim tog autor tumači više krugolikih ispupčenja, uklesanih na donjem rubu dolame dostojanstvenika, kao kovinske pločice nošnje. — Još se jednom L. J. Karaman, n. dj. (bilj. 36, 1943), 74, osvrnuo na taj kameni spomenik, nižući svoja ranija zapažanja o nošnji dostojanstvenika, dodavši podatak o ukrasu gornjeg ruba dolame — stegnute u pasu — poput trostrukog gajtana s resama; autor pretpostavlja da su se u kostimu tog lika sačuvali neki »oblici stare slavenske nošnje«. Taj »bradati i brkati lik nepoznatog hrvatskog dostojanstvenika koji se dao prikazati« u sklopu kamenog »crkvenog namještaja, što ga je vjerojatno on poklonio crkvi« sv. Marije (položaj Crkvena u selu Biskupija) predstavlja (po autoru) pendant likovima kralja i dvorjanina prikazanim na bareljefu u splitskom baptisteriju druge polovice 11. st. Vidi ovdje bilj. 37, 38. Dodatno za taj bareljef upozoravamo na njegov sumaran opis i na vrsne fotosnimke istog s pojedinostima, vidi S. Gunjača, D. Jelovina, n. dj. (bilj. 36), 101, 102, br. 28, tab. 40—43.

⁶¹ Vidi K. Prijatelj, n. dj. (bilj. 37), 73—74, bilj. 20—26, sl. 9 (prednja strana), 10 (stražnja strana). Autor ukazuje na to (str. 74) da se lik bezimenog dostojanstvenika ne smije identificirati sa županom Jurinom iz Biskupiji blizog Knina [vidi M. Abramčić, *Recueil Uspenski*, II (1932) 327], čini se, sudionikom na posveti kninske stolne crkve, jer je Gunjača dokazao da crkva sv. Marije u Biskupiji nije bila stolna crkva grada Knina; navodno je građena već u 11. st., porušena u tursko vrijeme (po Gunjači), a nju treba ubicirati unutar gradskog prostora (blizu tzv. Loredanovih vrata, tj. pri uzlaznom putu na veliku kninsku tvrđavu, nekad »*iuxta castrum Tenin*«), poblizje vidi raspravu S. Gunjača, *SHP*, III. ser., sv. 1, 1949, 38—86.

⁶² Vidi K. Prijatelj, n. dj. (bilj. 37), 74—76, sl. 7, 8, 11, 12a, b.

⁶³ Poblizje vidi S. Gunjača *Archaeologia Iugoslavica*, II, 111—117, sl. 1 (ensemble kamenih ulomaka pripadnih kompoziciji), 2, 3 (pokušaj rekonstrukcije transene sprijeda i straga). — Za dokumentaran crtež rekonstrukcije transene u cijelosti vidi I. Petricioli, n. dj. (bilj. 38), 45, 47, sl. 17, tab. XV. — Vidi S. Gunjača, D. Jelovina, n. dj. (bilj. 36) 100, 101, br. 26, 26a, tab. 33—37 (dobri fotosnimci transene i pojedinosti).

⁶⁴ Poblizje I. Petricioli, n. dj. (bilj. 38), 44—47, tab. XII—XV; autor upozorava (str. 47) na dijelom raznolika datiranja u literaturi (ponekad nerealna) s obzirom na dostojanstvenika. — Za opis pluteja iz crkve sv. Lovre (Zadar), te dobar fotosnimak pluteja vidi S. Gunjača, D. Jelovina, n. dj. (bilj. 36), 102, 103, br. 31, tab. 46.

⁶⁵ Vidi: L. J. Karaman, n. dj. (bilj. 41), 124, 125, 131, sl. 128, 145. — Isti, n. dj. (bilj. 23), 16, sl. 16. — Isti, n. dj. (bilj. 36, 1943), 74, 75 (sl.), 124, 126, 127 (sl.). — Isti, *SHP*, III. ser., sv. 2, 1952, 87, 88.

⁶⁶ Vidi K. Prijatelj, n. dj. (bilj. 37), 74, bilj. 22.

⁶⁷ Z. Vinski, *Vesnik Vojnog muzeja*, 2, 1955, 50, tab. VII (kratko komentiran klesani mač, atribuiran kao spata tipa X). U našem predavanju, održanom 1965. g. na I. međunarodnom kongresu za slavensku arheologiju u Varšavi, ponovo smo taj klesani mač atribuirali kao spatu tipa X, vidi naš rad citiran povodom komentiranja groba I iz Biskupije-Crkvine bilj. 31, i to 145, 155, sl. 9.

⁶⁸ Za sve podatke u tekstu, nakon bilj. 66 doвле, uključivši tipologiju spata tipa X (X_1 i X_2), tipa α itd., s domaćih i izabranih inozemnih nalazišta, te izbor mačeva na likovnim spomenicima, s dokumentacijom i literaturom, upućujemo na našu raspravu Z. Vinski, *SHP*, III. ser., sv. 13, 1983, 7—64; za naše komentiranje mača dostojanstvenika (Biskupija-Crkvena) vidi isti, n. dj. (bilj. 68), 41, 63, bilj. 148 (s literaturom), tab. XIX.

⁶⁹ Ulomak pluteja s likom ratnika prikazan i reproduciran je u više navrata u literaturi: F. Radić, *SHP*, god. I, br. 4, 1985, 245, 246 (sl.). — L. J. Karaman, n. dj. (bilj. 41), 125, sl. 130. — K. Prijatelj, n. dj. (bilj. 37), 78—80, sl. 18. — I. Petricioli, *Diadora*, 8, 1975, 113, 116, tab. II, 1. — S. Gunjača, D. Jelovina, n. dj. (bilj. 36), 102, br. 30, tab. 45. — Z. Vinski, n. dj. (bilj. 68), 41, bilj. 149, tab. XX. — Većina navedenih autora (izuzevši Radića) datiraju taj spomenik u 11. st.; no Petricioli je skloniji široj dataciji od 9. do 11. st., s obzirom na neke stilske

razlike figuralne skulpture i na moguću provincijalno-kasnoantičku tradiciju, i to imajući na umu starokršćanski oblik tlorisa crkve sv. Martina, s dužim trajanjem u kasni srednji vijek; ta ušćuvana crkva nije konačno objavljena, a njezinu starokršćansku tlorisnu osnovicu uočili su Dyggve i Egger, dokaz u tom smislu treba zahvaliti Gunjači nalazom starokršćanskog pluteja. Vidi: E. Dyggve, R. Egger, *Forschungen in Salona, III* (1939), 123, tab. 140. — S. Gunjača, *SHP, III. ser.*, sv. 3—9, 1963, 21—28 (s novim zapažanjima, otkrićima nalaza i literaturom).

⁷⁰ Za sličan tekst ovdašnjih posljednjih redaka vidi Z. Vinski, n. dj. (bilj. 68), 41. — Iz dalmatinske i iz planinske Hrvatske objavili smo pojedinačno 2 krnja nalaza mačeva tipa *a*, vjerojatno 11. st., vidi isti, n. dj. (bilj. 68) 10, 28, 54, 59, bilj. 22, 23, tab. V, 1, 2.

⁷¹ Vidi L. J. Karaman, n. dj. (bilj. 41), tab. I, II (ukupno 29 tlorisa).

⁷² Karaman je češće pisao o njemu omiljenoj temi, tj. o starohrvatskim naušnicama. Izdajamo ovdje 1 njegov rad s podrobnom analizom tipova naušnica, vidi L. J. Karaman, *Vjesnik za arh. i hist. dalmatinsku*, sv. LI, 1936, 81—97, sl. 2—5, tab. XIV—XXIII. — Vidi još: isti, n. dj. (bilj. 23), 28, 33—37, sl. 23—26. — Vidi također Z. Vinski, *SHP, III. ser.*, sv. 1, 1949, 22—37, tab. I—IX (ukazuje se na dulju uporabu naušnica, naročito u kontinentalnoj Hrvatskoj).

⁷³ Pobljiže vidi: D. Jelovina, *SHP, III. ser.*, sv. 8—9, 1963, 101—119, tab. I—VIII + 4 karte rasprostiranja naušnica. — Isti, n. dj. (bilj. 3, 1976), 90—106, tab. XII—XXIII, XXXVII, 1—10, XXXVIII, 1—8, XXXIX, 7, 8, XL, 1, 2, 4—11, XLII, 4, 5, 8—10, XLIII, 1—6, XLIV, 1—5, 7, 8, 10, 11, XLV, 2—5, XLVI, 1—4, 8—12, XLVII, 1—8, 11—14, XLVIII, XLIX, LI—LIII, 1, 2, LIV, 1—6, 10, 11, 13—16, LV, 3—10, 12, 13, LVI, 1—3, 9, 10, 14—16, LVII, 7, 9—16, LVIII, 13, 14, LIX, 1—6, 8—14, LX, LXI, 1—8, LXII, 2, 3, 5, 6, 3, 16—18, LXIII, 2—11, 13, 14, LXIV, 1—5, 7—10, LXV, 1, 4, 5, 7—9, 12, LXIX—LXXI, LXXIII—LXXV, 1—10, LXXXI—LXXXIII, LXXXIV, 1—5, LXXXV—LXXXVII, 1, 2, LXXXIX, 1—13 (table bez arapskih brojeva sadržavaju samo reproducirano mnoštvo naušnica). Ti mnogobrojni citati reproduciranih naušnica navode se ponajviše za Váñinu orijentaciju u smislu statističkog argumenta *ad oculos*.

⁷⁴ Arheologu J. B. i povjesničarki N. Klaić (za potonju vidi ovdje bilj. 12) skrećemo pažnju na naš sažet prikaz dviju natuknica, tj. o nalazištu Bijelo Brdo i o bjelobrdskej kulturi u enciklopedijskim publikacijama kako slijede: Z. Vinski u djelu *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas* (izdavač J. Filip) 1 (1966), 122, 123; napominjemo da je ondje (u praškom izdanju) prvi put sažiman pojam o toj kulturi. — Isti u djelu *Enciklopedija Jugoslavije*: sv. 1 (1980), 696; sv. 2 (1982), 3, 4 (sličan tekst onom u praškom izdanju, ponešto dopunjen novijim nalazištima u Mađarskoj).

⁷⁵ Nakon dovršetka ovog rukopisa dobili smo uvid u recenziji sličan osvrt na knjigu Z. Váña, *»Die Welt der alten Slawen«* (1983). Pobljiže vidi T. Heres, *Marulić* (Časopis za književnost i kulturu), god. XX, br. 1, 1987, 88—92. Autor ne donosi izrazitu recenziju cjelokupne Váñine knjige, i to njezina engleskog prijevoda (*»The World of the ancient Slavs«*, tiskano u Pragu, 1983), već se ograničava na ono što je Váña pisao o Hrvatima, tj. na informativan prikaz odgovarajućeg dijela Váñina teksta, mjestimice podrobnije nego što smo to mi stručno učinili. Smatramo nepotrebnim taj prikaz ovdje komentirati.

Zusammenfassung

GLOSSEN ZU ZWEI BÜCHERN ÜBER DIE VERGANGENHEIT DER SLAWEN

A) Zum Buch »Welt der Slawen«

Unter dem angeführten Titel erschien 1986 in der DDR ein schön gedrucktes Werk (Format 30 × 22 cm, S. 5-332), reich bebildert, oft mit Buntabb.; als Hg. zeichnet Joachim Herrmann (gekürzt J. H.), Direktor des Zentralinstituts für Alte Geschichte u. Archäologie in Berlin-Ost. Ebendieses Werk soll hier nicht insgesamt besprochen werden, wir beschränken uns auf dreierlei: Vorerst auf etliche kritischen Bemerkungen eher allgemeiner Art, weiterhin auf die Darstellung der Slawen in Pannonien (Kapitel VIII) sowie besonders auf diejenige betreffs Kroaten (Unterkapitel im Kapitel V).

Bemerkungen zum Werk. In seiner Eigenschaft als Hg. wählte J. H. wohl den Buchtitel, abgestimmt, entsprechend den populär-wissenschaftlichen Richtlinien des Buchverlags »Urania«, für den Leserkreis ohne speziellen Vorkenntnissen. Der Titel selbst ist augenscheinlich der bekannten westdeutschen Ztschr. für Slawistik »Welt der Slawen« entlehnt. Das Werk erhebt laut Einleitung Anspruch auf synthetische Bestrebungen, ist jedoch kein Handbuch der slawischen Altertumskunde *proprie dictu*, schon wegen der absolut zu kurzgefassten Beiträge mancher der 20 Autoren (sonst z. T. bekannten Fachgelehrten). Allerdings enthält es vielerlei nutzbare Angaben, eigens hinsichtlich der Verwertung neuerer Forschungsergebnisse, begleitet von recht zahlreichen überwiegend drucktechnisch erstklassigen Reproduktionen des Denkmälerbestandes. Mit Bedauern sei festgestellt dass eine ungenügende Anzahl an Verbreitungskarten vorliegt (die beste ist diejenige von H. Friesinger; Kapitel VI, S. 111). — Der aufwendig spezifizierten Inhaltsangabe ist zu entnehmen dass als eines der umfangreichsten Kapitel (IX) dasjenige betitelt »Das Grossmährische Reich« (S. 162—182, Bildstoff miteinbezogen) ansprechbar ist (Vf. B. Chropovský). An u. für sich ist es durchaus berechtigt diesem ältesten westslawischen Staatsgebilde grössere Aufmerksamkeit zu widmen, dem in 9. Jh. eine recht wichtige Rolle in Mitteleuropa zukommt. Umsomehr muss sich der Leser wundern dass dieses Werk kein Kapitel unter dem etwaigen Titel »Böhmen u. der Staat der Přemysliden« enthält, *per analogiam* dem vorhandenen Kapitel (XII) »Polen u. der Staat der Piasten«! Im Gegensatz zur kurzfristigen Blüte Grossmährens, war dessen Nachfolgestaat Böhmen durchaus langlebig; wobei die Přemysliden — wie auch die Piasten — im Mittelalter eine relativ bedeutende Machtstellung inne hatten. Das Nichtvorhandensein des Kapitels »Böhmen« ist enigmatisch, dies umso mehr weil J. H. sich erstaunlicherweise diesbezüglich in seiner Einleitung ausschweigt. Somit ist die »Welt der Slawen« ein unvollständiges Werk gemeinslawischer Altertumskunde, unzureichend wegen dem unverzeihlichen Mangel des wesentlichen Kapitels »Böhmen«.

Zu den Slawen Pannoniens. Das Kapitel VIII lautet: »Slawen, Awaren, Ungarn«; die Darstellung (Vf. I. Erdélyi, Bp.) ist logischerweise in etwa zeitlicher Folge (also Awaren, Slawen, Ungarn) vorgelegt. Dieses Kapitel umfasst S. 144—160, einschliesslich Bildstoff. Der Vf. widmet den Awaren 3 u. 1/2 S., den pannonischen Slawen 1 S., dn Ungarn 4 S. Text. Dies ist keine Haarspalterei, sondern das reale Spiegelbild des weltanschaulich bedingten Standpunktes von I. Erdélyi zu den Slawen in Pannonien. Die beiden Unterkapitel betreffs Awaren, bzw. vorrangig Ungarn, sind im inneren Aufbau textstofflich eingeteilt, ausserdem gilt der Hauptbestandteil an Reproduktionen ebendieser Völkern, im Gegensatz zur »stiefmütterlich« behandelten Auswahl an Reproduktionen slawischer Zuweisung. In je-

der Beziehung karg u. ungenügend ist das Unterkapitel »Das Fürstentum des Pribina«, insgesamt (wie erwähnt) 1 S. Text! Natürlichlicherweise bespricht der Vf. kurz Zalavár am Plattensee (damals Blatnograd = *Mosapurc*) als Sitz Pribinas; derselbe wie Fürst Kocel, nicht aber Fürst Braslav, werden möglichst flüchtig erwähnt. Es sei hier beigefügt dass die Fürsten Pribina u. Kocel weitaus klarer H. Friesinger (S. 112) sowie ausführlicher B. Chropovský (S. 162—166, 180) erörtern u. letzterer zusätzlich noch Fürst Braslav (S. 168) anführt. Vermutlich hat sich I. Erdélyi darauf verlassen, um sich zumeist den Ungarn zu widmen. Es erübrigt sich zu betonen dass es diesem Vf. nicht möglich war textstoffliche Spezifikation in seinem Mini-Text durchzuführen. Im Werk »Welt der Slawen« wäre es unzulässig das Kapitel VIII etwa folgenderweise zu betiteln: »Awaren, nebstbei Slawen (in Pannonien) u. zumeist Ungarn«, obzwar eine solche Formulierung den wahren Sachverhalt widerspiegelt. I. Erdélyi ist auch sonst ein vehementer Bannerträger »ungarischer Faszi- nation«, somit könnte man dem Hg. J. die Anfrage stellen wieso er diesen Archäologen zu dem Beitrag des Kapitels VIII erkoren hat? Eigentlich sollte dasselbe vornehmlich pannonische Slawen behandeln, mit denen sich I. Erdélyi sonst kaum beschäftigte. Es ist verwunderlich dass man nicht A. Cs. Sós hierzu aufgefordert hat, schon wegen ihrer jahrelangen Grabungstätigkeit in Zalavár und Umgebung. Dieselbe ist dzt. die beste Kennerin der Probleme in bezug auf die Slawen in Pannonien, wovon z. B. ihre vorzügliche Monographie zeugt, vgl. A. Cs. Sós, Die slawische Bewölkerung Westungarns im 9. Jh. usw. (1973). Dieses Buch ist zwar nominell im Literaturverzeichnis der »Welt der Slawen« (S. 318) vermerkt, scheinbar nur *ex offo*.

Zu den Kroaten. Im Kapitel V »Die Südslawen in Jugoslawien« (S. 82—103, Bildstoff mitenbezogen) befindet sich das Unterkapitel »Kroaten u. Kroatien« (Text S.: 88, 97, 99, 100). Der Vf. ist J. Belošević (gekürzt J. B.), Zadar. Sein Text enthält kurz skizzierte historische Angaben zum Frühmittelalter Kroatiens (ungenügende einschlägige Literaturfolgerung z. B. betreffs Karolinger, Kärntner Kroaten u. dgl.) mit knapper archäologischer Untermalung. Der Inhalt wird hier nicht wiederholt, wir beschränken uns auf etliche, leider unumgängbare kritische Erläuterungen, bzw. Richtigstellungen. Bedauerndwert ist der Mangel bestimmt erforderlicher Verbreitungskarten. J. B. wählte mit gewisser Umsicht die begleitenden Abb., durchwegs erstklassige Photos, z. T. von seinen Grabungen. Davon sollen vorerst 3 Beispiele besprochen werden, die unbedingt kritischer Kommentare bedürfen.

Beispiel a). Im norddalmatinischen Bereich hat J. B. einige altkroatische Gräberfelder mit Körperbestattung gegraben, darunter dasjenige von Kašić-Maklinovo brdo (Zeit etwa 8. u. erste Hälfte des 9. Jh. nach J. B.). Ungefähr 50 m entfernt entdeckte er Spuren von vernichteten Gräbern, d. h. Bruchstücke slawischer Keramik, winzige Knochenreste in dunkler Erde usw. Davon wurden 2 Gefäße rekonstruiert, die J. B. als altkroatische Urnen, angeblich des 7. Jh. deutete, u. zw. in einem (nach J. B.) gesonderten zumeist zerstörten, kleinem Gräberfeld mit Brandbestattung, also ein singulärer Fall in Jugoslawien. Sollte es sich wirklich um Urnen handeln — kaum dem 7. Jh. angehörig — dürfte es u. E. wahrscheinlich sein dass ebendort kein eigenes Brandbestattungs-Gräberfeld bestand, die Urnen jedoch dem erwähnten Gräberfeld von Maklinovo brdo angehörig waren, u. dieses wohl birtuell geprägt war, entsprechend den etwa zeitgleichen slawischen birtuellen Gräberfeldern (8. u. Anfang 9. Jh.) der Alpenlawen in Österreich. Die beiden angeblichen Urnen bewogen J. B. zu folgenden Behauptungen in »Welt der Slawen«: »Gräberfeld mit Brandbestattung ... aus dem 7. Jh« (S. 97); weiterhin seine Bildbeschreibung des guten Photos 1 reproduzierten Gefäßes: »Graburne ... Nachweis der Brandbestattung bei Kroaten ... im 7. Jh.« (S. 90, Abb. 5). Es ist unmöglich ebendieses Exemplar in das 7. Jh. zu datieren, wegen dem profilierten Gefäßmundaum, der auf das spä-

tere 8. oder auf dessen Übergang in das 9. Jh. hinweist. Somit sind die Urnenbestattungen des 7. Jh. eine eigenwillige Erfindung von J. B.

Beispiel b). Das von J. B. gegrabene u. grosso modo veröffentlichte altkroatische grosse Gräberfeld von Nin-Ždrijac gehört chronologisch dem 8. u. der ersten Hälfte des 9. Jh. an. Aus dem Kindergrab 324 entnahm J. B. ein relativ seltenes Fundstück, d. h. ein kleines Kreuz (Anhänger, bzw. Applique), bronzevergoldet mit einigen menschenmaskenförmigen Zierbildungen versehen, das er im Werk »Welt der Slawen« vorlegte (S. 97 u. S. 91, Abb. 7). Nach J. B. dort angegebener mutmasslichen Behauptung sei dieser Kleinfund ein Beweisstück fränkischen Imports, wohl fränkischer Missionstätigkeit bei den dalmatinischen Kroaten Anfangs des 9. Jh. Nun indiziert zwar dieser Fund christlichen Einfluss als Symbol, wir werden jedoch unter Beweis stellen, dass es sich in diesem Fall nicht um fränkischen, sondern um grossmährischen Import handelt, also erweist sich dadurch nicht die sonst historisch belegbare karolingische Mission um u. nach 800. Vom berühmten Fundort Mikulčice in Mähren (u. zw. aus der frühen Schicht um die sg. 5. Kirche, des ausgehenden 8. Jh.) gibt es eine typologische u. stilverwandte Parallele; Poufík deutete diesen Fund (durchaus berechtigt) wegen der menschenmaskenförmigen Zierbildungen, d. h. einem der Elemente des in Mähren u. der Slowakei beheimateten Stilkreises Blatnica (Übergang des späten 8. in das 9. Jh.), als dort heimisches Erzeugnis. Nach dem Zusammenbruch der awarischen Macht im Mitteldonauebiet verbreiteten sich vorwiegend Metallgarnituren des Blatnicastils (oft gekennzeichnet von eigenartiger Pflanzenornamentik) im Karpatenbecken; deren Fundstreuung beobachteten wir etlichenfalls in Kroatien, sporadisch sogar bis in die ostadriatische Zone, z. B. die Garnitur aus den Grabfund von Smrdelji im dalmatinischen Kroatien. Die Funde von Mikulčice u. Smrdelji sind J. B. durchaus bekannt, er erwog nur diesbezüglich keine richtigen Schlüsse, eigens wegen seiner mangelhaften Deutung der Garnitur von Smrdelji; J. B. erkannte nicht den typischen Blatnicastil an deren grossen Riemenzunge. Das kleine Kreuz aus dem Kindergrab 324 von Nin-Ždrijac beurteilen wir (wie erwähnt) als Import aus Grossmähren etwa im frühen 9. Jh. Namhafte Zeugnisse als Niederschlag retroaktiver fränkischer Missionstätigkeit, bzw. karolingischen Kultureinflusses, bilden — abgesehen von zahlreichen fränkischen Spalten u. Sporen in altkroatischen Gräbern des 9. Jh. — wenigstens 2 sakrale Denkmäler (öfters bekanntgegeben): zumindest 1 frühkarolingischer Bursa-Reliquiar (Fundort Nin) sowie das berühmte frühkarolingische *Thuribulum* (Fundort Cetina, einst Stara Vrljka), letzteres gilt sogar als Unikat in Europa! Dieses *Thuribulum* konnten — wie auch den Bursa-Reliquiar — nur fränkische Missionare etwa nach 800 zu den dalmatinischen Kroaten mitbringen; die beiden Funde sind *de facto* eindeutigste Beweise unmittelbaren fränkischen Imports. Es ist unbegreiflich weswegen J. B. dieselben umgangen hat.

Beispiel c) Im Werk »Welt der Slawen« betont u. reproduziert J. B. das ausserordentlich bedeutsame Grab 322 des am Anfang des vorigen Absatzes angeführten Gräberfeldes von Nin-Žrijac (S. 99, 100, 319; bunte Orthogonalzeichnung *in situ*, mit Beschriftung S. 100). Dies ist eine Familienbestattung von Mann, Frau u. Kind, mit recht vielen, z. T. kostbaren Beigaben; gegraben u. ausführlich veröffentlicht von J. B. in seinem umfangreichen Buch »Materijalna kultura Hrvata VII—IX stoljeća« (1980). Im kroatischen Text setzen wir uns kritisch mit manchen Fehldeutungen J. B. auseinander, in bezug auf sein Buch; zumeist wiederholen wir dies nicht, bis auf den Kommentar zur Spatha u. die Datierung des wichtigen Grabes 322, weil diese Frage nicht zu umgehen ist. J. B. hat Grab 322 sowohl in seinem Buch als auch in »Welt der Slawen« zeitlich unrichtig beurteilt, u. zw.: Anfang 9. Jh. (1980) u. frühes 9. Jh. (1986). Die unversehrt erhaltene Spatha (Typ H) ist *in situ* ohne Begleitgarnitur dem adeligen Würdenträger in's Grab beigelegt worden. Grab 322 darf man u. E. eigentlich nur in die vorgerückte Hälfte des 9. Jh. datieren, wohl

etwas vor 850, jedoch keineswegs an den Anfang oder in das frühe 9. Jh., wie das J. B. ohne jedwede Argumentation behauptete. Die Herstellungszeit der Spatha kann unmöglich komplementär mit der Grab-Beilegung derselben Waffe sein. Es ist methodisch verfehlt, eigens in diesem Fall, den etwaigen Nutzungsintervall einer sogar importierten (karolingischen) Waffe nicht berücksichtigen zu wollen.

Im kroatischen Text wird als Sonderfall *sui generis* das sg. Grab 1, von der bekannten Fundstätte Biskupija-Crkvina (bei Knin), ausführlich besprochen. Wir begnügen uns hier mit kurzgefassten Hinweisen, möglichst ohne Literaturzitate. Grab 1 gilt u. E. als ausserordentlich wichtige, wohl bedeutsamste Grabanzahl des Frühmittelalters in dalmatinischen Kroatien. Im Werk »Welt der Slawen« reproduzierte J. B. diese Grabanzahl als dokumentarische Zeichnung (vergrössert im Format ca 30 x 22 cm S. 98, Beschriftung S. 99, Angabe im Text S. 97, Autor-Vorlage J. B. S. 319). — Das 1892 entdeckte Grab 1 — nebst anderen altkroatischen Kriegergräbern — vermerkte im Ausland kurz D. v. Preradović, ZHWK IV, 1906—08, 97 f. Abb. 1. Danach herrschte diesbezüglich Stillschweigen. Seit etwa 30 Jahren beschäftigen wir uns mit karolingischem Kultureinfluss auf die Südslawen, eigens bei Kroaten. Nach Untersuchung des verfügbaren Fundus, erkannten wir die besondere Bedeutung von Grab 1; das Röntgenbild seiner ursprünglich frühkarolingischen Spatha (Typ K) erwies an der kostbaren Klinge die rheinländische Schwertfeger-Beschriftung ULFBERHT. Chronologisch ist dieses Exemplar, in gut datierbarer Grabverbindung, die älteste erhalten gebliebene Spatha mit ULFBERHT-Inschrift in Europa; demnach mussten rheinländische Werkstätten von ULFBERHT-Klingen bereits zur Zeit Karls des Grossen wirksam gewesen sein. Grab 1 enthält noch u. a. 1 frühkarolingisches Sporenpaar, 1 seltene Kupfer-Patera sowie als Obolus-Beigabe 1 byzantinischen Solidus der späteren 8. Jh. Die Münze ist in diesem Sonderfall kein zeitbestimmender Anhaltspunkt, denn Grab 1 — wie die übrigen dortigen Kriegergräber — gehört chronologisch dem Beginn des 9. Jh. an, mit notwendiger Berücksichtigung der historischen Gegebenheiten (fränkischer Import in Verbindung mit Christianisierung der Kroaten war erst unmittelbar nach 800 möglich). Gelegentlich des I. Internationalen Kongresses für slawische Archäologie in Warszawa 1965 hielten wir diesbezüglich Vortrag (vgl. Kongresspublikation Bd. III, 1970, 135—158, Abb. 1—10); dort wurde erstmals Grab 1 mit signierter Spatha veröffentlicht (S. 138, 149 f., Abb. 3), *nota bene* ist dies Originalvorlage zu sämtlichen Abb. von Grab 1, entweder in unseren späteren Aufsätzen, oder in beiden Büchern von D. Jelovina (1976, 1986, der uns korrekt zitierte). Für den deutschsprachigen Leser vgl. unsere Abhandlung im Jahrbuch RGZM 30, 1983, 483, 499, Anm. 101—104, Abb. 10, 1—20. Zum Grab 1 hatte J. B. bislang nichts veröffentlicht. Wir notierten bereits (zu Beginn dieses Absatzes) dass J. B. (»Welt der Slawen« S. 319) sich als verantwortlich für die Vorlage von Grab 1 (S. 98) anführt. Wir behaupten kategorisch dass J. B. die von ihm reproduzierte Zeichnung (S. 98) von Grab 1 unmittelbar abzeichnen liess, u. zw. aus dem Buch von D. Jelovina, Starohrvatske nekropole usw. (1976) Taf. XXVI (die mit Zitat unserer Abb. a. d. Kongressbericht Warszawa ursprünglich herkommt). J. B. verschwieg *breve manu* Jelovina, um sich als Autor »mit fremden Federn zu schmücken«. Ausserdem ist ein analoger Fall zu vermerken: Zur Bijelo Brdo-Kultur (im Zwischenstromland der Save u. Drau-Donau) reproduziert J. B. (»Welt der Slawen« S. 95, Abb. 20) 1 Photo des Gräberfeldes von Vukovar-Lijeva bara, wozu sich J. B. als Autor (S. 320) angibt, ohne Hinweis dass J. B. dieses Photo vom Archäologischen Museum in Zagreb erhielt u. dass dasselbe in unserem Grabungsbericht betreffs Vukovar veröffentlicht wurde, den J. B. übrigens wohlweislich verschweigt. Hiemit ist solch unerfreuliches Thema keineswegs erschöpft, so jagt eben ein übler Scherz den anderen.

B) Zum Buch »Die Welt der alten Slawen«

Nachträglich erhielten wir Einsicht in ein Werk fast übereinstimmend im Titel, Inhalt u. Zweck mit der »Welt der Slawen«. Dessen Titel ist oben angeführt, erschienen ist es 1983 im Prag, im Buchverlag »Artia«. Der Autor des gesamten Textes (S. 5—239) ist Zdeňek Váňa, ein anerkannter Prager Fachmann für slawische Archäologie. Im Format, Einband, Ausstattung, reicher Bebilderung (zumeist Buntabb.), nicht in den eigenartigen Zeichnungen, ähnelt es in mancher Hinsicht jenen in »Welt der Slawen«. Als Hg. fungiert niemand. Inhaltlich enthält das Prager Werk 8 grössere Kapitel, jedes mit Unterteilungen, *grosso modo* wie in den 14 Kapiteln des DDR-Werks. Die Zweckdienlichkeit beider Werke ist populär-wissenschaftlich. Eine Gesamtbesprechung Váňas Textes ist hier nicht vorgesehen, wir beabsichtigen nur einige Aspekte Váňas Darstellungen zu erörtern. Aufgefallen ist uns eine Einzelheit die vermutlich nicht zufällig ist: Im Literaturverzeichnis der »Welt der Slawen« ist das 1983 erschienene Prager Werk merkwürdigerweise nicht angeführt.

Innerhalb des 7. Kapitels besteht ein Unterkapitel »Der böhmische Přemyslidenstaat...« Unserer Annahme gemäss erklärt dies das rätselhafte Nichtvorhandensein eines entsprechenden Kapitels im DDR-Werk, zumindest teilweise. Das Prager Werk enthält zwar ein eigenes ausführliches Unterkapitel »Das Grossmährische Reich...« (S. 105—117), vertreten gleichfalls mit eigenem Kapitel (Vf. B. Chropovský) im DDR-Werk. Váňa betont (S. 174) dass der Böhmisches Staat ein Erbe des grossmährischen Staates sei. Danach folgt Váňas Unterkapitel über das Fürstentum Pribinas in Nitra u. *Mosapurc* (S. 118—122), ohne Zweifel weitaus ausführlicher u. fachgemässer verfasst — auch im Hinblick auf Pribinas Nachfolger Kocel, mitinbegriffen die Tätigkeit der hl. Brüder Kyrill u. Method — im Vergleich mit dem kargen u. eigenwilligen Text von I. Erdélyi im DDR-Werk. Den böhmischen Přemysliden-Staat (S. 174—192) stellte Váňa recht bedacht u. gediegen dar (begleitet von viel Bildstoff), ebenso wie Grossmähren. Beide gekonnt verfassten Unterkapitel sind durchaus lesenswert.

Das Prager Werk enthält in 5 Kapiteln (etwa 150 S.) sehr zahlreiche Angaben betreffs Slawen überhaupt, allenfalls mehr Text im Verhältnis zu der entsprechenden Thematik in »Welt der Slawen« (Vf. J. H.), allerdings ist es nicht unsere Absicht beide Texte untereinander zu bewerten. Váňa beschäftigt sich mit slawischer materieller u. geistiger Kultur, slawischer Lebensweise u. dgl., mit slawischen Besiedlungsrichtungen in Europa, mit ihren Beziehungen zu anderen Völkern — zu Byzanz, den Franken u. a.; er weist auf die ersten slawischen Staatsbildungen hin, z. B. auf den episodenhaften Versuch von Samo usw.

Weiterhin erörtern wir in unserem Kommentaren Váňas zu kurze u. unvollständige Schilderungen betreffs Südslawen in Jugoslawien, die sich auf's Unterkapitel »Kroaten u. Serben...« (S. 125—130) beziehen. In unseren nachfolgenden Kommentaren widmen wir uns ausführlicher den Kroaten. Mazedonier liess Váňa fast vollends unberücksichtigt, im Gegensatz zum entsprechenden bestehenden Unterkapitel (Vf. B. Babić) im DDR-Werk. Serben (in Serbien) hat Váňa nur mit einigen Zeilen berührt, bemerkend dass deren Kulturerbe ungenügend bekannt sei — jedoch in »Welt der Slawen« liegt ein andersgearteter Text vor (Vf. S. Ercegović-Pavlović, D. Minić). Slowenen (ausgeklammert im Unterkapitel-Titel) bezog Váňa insofern ein, um ihren archäologischen Widerschein, d. h. die Karantanisch-Köttlacher Kulturgruppe skizzenhaft zu umreissen; ihr Zentrum befindet sich in den Ostalpen, ihre Ausstrahlungen sind in Friaul, Istrien, bis nach Südmähren, sogar bei den Slawen in Bayern verfolgbar. Weitaus ausführlicher hat man Slowenen u. Alpenlawen im DDR-Werk dargestellt (Vf. P. Korošec u. z. T. H. Friesinger).

Relativ mehr Aufmerksamkeit zollte Váňa den Kroaten (S. 125 f., 129, 130). Vorerst umriss er kurz in einigen Zeilen das frühe historische Geschehen, vom Abdrängen der Awaren aus der adriatischen Region im 7. Jh. bis einschliesslich zur Vereinigung dalmatinisch Kroatiens mit dem pannonischen, im ersten Drittel des 10. Jh. (König Tomislav); leider unterliess es Váňa das 11. Jh. zu berühren, als der kroatische Staat seine Machtentfaltung erreichte. Váňa nennt etliche Fürstennamen u. a. Branimir (spätes 9. Jh.) — damals entschied sich das historische Schicksal der Kroaten, ihre künftige Zugehörigkeit zum westlichen Kulturbereich. Mit dem Hinweis dass die glagolitische, zugleich die älteste slawische Schrift eine Erfindung Kyrills (Konstantins) sei — erläutert Váňa auch dass die slawische Liturgie von den pannonischen Slawen nach Kroatien gelangte, u. sich ebendort — als Rarität — bis heute erhalten hat.

Váňa versuchte (in insgesamt 17 Zeilen, S. 129—131) die archäologischen Besonderheiten der dalmatinisch-kroatischen Kulturgruppe vorwiegend des 9. Jh. zu skizzieren, ohne Absicht dies erschöpfend zu meistern. Dieselbe entwickelte sich auf lokalen Voraussetzungen mit Beimischung von slawisch-awarischen, karolingischen u. byzantinischen Elementen, mitinbegriffen die Kulturtradition seitens der alt-sässigen romanisierten Bevölkerung auf die eingewanderten Slawen. Die altkroatische Kultur ist zumeist auf dalmatischem Gebiet feststellbar, wo sie ein beachtlich hohes Niveau erreichte; ebendas spiegelt sich nicht nur im Formenvorrat intensiver Tätigkeit des Goldschmiedehandwerks wider, sondern gleichfalls in bildender Kunst u. vorromanischer Architektur, deren Einwirkung im 9. Jh. Grossmähren berührte. Man ist der Meinung (nach J. Pouřk) dass die Entstehung grossmährischer Kirchenbauten-Rotunden u. a. auf die monumentale Kirchen-Rotunde des hl. Donatus in Zadar zurückzuführen sei. Nun müssen wir diesbezüglich Váňa insofern korrigieren: Die grosse Kirche des hl. Donatus (im 9. Jh. der hl. Dreieinigkeit) entstand zu Beginn des 9. Jh. in der damals byzantinischen Stadt Zadar, errichtet — nicht von kroatischen, sondern von lokal-romanischen Baumeistern — auf Initiative des dortigen Bischofs Donatus. Mögliche Vorbilder: Hofkapelle Karls des Grossen (Pfalz) in Aachen (nach Lj. Karaman) oder die Sophienkirche in Benevento (nach I. Petricioli). Die Kirchenbauten der Kroaten im 9. Jh. waren zumeist kleinerer Dimensionen, interessant wegen ihrer Besonderheiten, eigentümlich den Schaffungsmöglichkeiten u. dem Kunstwillen der slawischen Baumeister; die Blütezeit kroatischer Kirchen ist mit dem 11. Jh. anzusetzen — dies berücksichtigt Váňa nicht — wie das fachmässig festgestellt wurde (Lj. Karaman, E. Dyggve, I. Petricioli, T. Marasović usw.).

Es besteht offensichtlich eine Diskrepanz in Váñas Darstellung der kulturellen Manifestationen Grossmährens u. derjenigen Kroatiens. Er reproduzierte z. B. 12 Grundrisse grossmährischer Kirchen, jedoch keinen Grundriss der vielzähligen Sakralbauten Kroatiens, obwohl letztere in der Literatur vorliegen (von Lj. Karaman bis T. Marasović). Das Gleiche gilt für das Goldschmiedehandwerk, wovon Váňa nur eine Auswahl grossmährischer Ziergebilde u. Schmuck abbildet, aber keinerlei der Südslawen. Váňa betont zwar (S. 129, 159) das Bestehen von Goldschmiedehandwerk in Kroatien, unterlässt merkwürdigerweise jedwede Abb. der typischen altkroatischen Ohrgehänge, vielmals erzeugt von heimischen Goldschmieden, eigens im dalmatinischen Kroatien. Dieser fundstatistisch riesige Schmuckbestand dauert im Mittelalter an, um traditionsgemäss in der Frauenvolkstracht des dalmatinischen Binnenlandes zumindest stellenweise fortzuleben. Es ist übrigens absurd dass J. B. im DDR-Werk kein Photo altkroatischer Ohrgehänge abbildet, im schroffen Gegensatz zu vielfach reproduzierten verschiedenen Ohrgehängen u. Schläfenringen der Karantanisch-Köttlacher Kulturgruppe (vorgelegt von P. Korosec u. besonders von H. Friesinger).

Abschliessend wenden wir uns dem Thema der Kulturgruppe Bijelo Brdo, bzw. der Bijelo Brdo-Kultur zu, die Váňa (ein guter Kenner derselben) mit 22 Zeilen (S. 130) berücksichtigt, allerdings skizzös darlegt. Ihre Hauptverbreitung befindet sich in der Pannonischen Ebene des 10. u. 11. Jh. Nun rekapitulieren wir Váñas Erörterungen (mitinbegriffen kurze Ergänzungen unsererseits): Namengebend hierzu ist der Fundort Bijelo Brdo (neben der Draumündung in die Donau, in Kroatien). Diese Kulturgruppe, belegt mit zahlreichen Gräberfeldern, entstand in Nord-Jugoslawien, verfolgbar in Ungarn, der Slowakei u. z. T. in Siebenbürgen. An ihrem Werdegang waren auch Magyaren beteiligt — damals ein neuer Machtfaktor im Karpatenbecken — die im 10. Jh. im nördlichen Transdanubien, der Süd-Slowakei u. an der oberen Theiss weilten. Die pannonischen Slawen wurden allmählich von Magyaren unterjocht. In der Bijelo Brdo-Kultur verschmolzen slawisch-awarische, altkroatische, slawisch-Köttlacher, grossmährische u. sogar ostslawische Einflüsse mit denen der landnehmenden Magyaren. Das Kulturinventar manifestiert sich hauptsächlich mit eigenartigem, vorwiegenden Frauenschmuck, oft aus Bronze, mitunter aus Silber, bzw. Legur, u. zw.: Hals- u. Armringen aus geflochtenem oder stabförmigem Draht, Armringen mit Schlangenkopfendungen, zweiteiligen oder halbmondförmigen sowie Kaurimuscheln-Anhängern, diversen verschieden geformten (rustischen manchmal verzierten) Fingerringen, Schläfenringen (einfach geformt, oft mit »S«-Endung, fallweise mit spiralartig gedrehter Edung), gegossenen traubenförmigen Ohrgehängen (besser oder rustischer hergestellt), längeren Halsketten, bestehend aus Perlenreihen, oft einförmig (zumeist Glaspaste) usw.

Im Bereich Jugoslawiens klang die Tradition der Bijelo Brdo-Kultur noch bis im Spätmittelalter nach, einige ihrer Schmuck-Elemente kann man (nach Váňa) in der donauländischen Volkstracht aufspüren.

Vergleicht man Váñas gekonnt zusammengefassten (hier gering ergänzten) Text in seinem Werk (S. 130) mit den simplen 5 Zeilen, mit denen sich J. B. in bezug auf die Bijelo Brdo-Kultur begnügt (»Welt der Slawen« S. 100), kann man sich nicht dem Eindruck über die Oberflächlichkeit u. sehr karge Kenntnis der Probleme betreffs des 10. u. 11. Jh. in der Pannonischen Ebene seitens J. B. entziehen.